

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
CIVILINIO PROCESO KATEDRA

GERDOS SAFRANAVIČIŪTĖS
MAGISTRINIS DARBAS

RAŠYTINIAI ĮRODYMAI: REIKŠMĖ TEISMŲ PRAKTIKOJE

Darbo vadovė
Lekt. V. Mikuckienė

Konsultantas
Doc. Dr. V. Valančius

Vilnius 2006 m.

TURINYS

I. Įvadas.....	3
II. Rašytinių įrodymų paskirtis ir įtaka teismų praktikai.....	6
1. Rašytinių įrodymų sąvoka.....	7
2. Rašytinių įrodymų rūšys.....	10
2.1. Oficialieji rašytiniai įrodymai.....	19
2.1.1. Subjektai, išduodantys oficialiuosius rašytinius įrodymus.....	20
2.1.2. Oficialiesiems rašytiniams įrodymams keliami reikalavimai.....	24
2.1.3. Oficialiųjų rašytinių įrodymų įrodomoji galia.....	27
2.2. Privatieji rašytiniai įrodymai.....	28
III. Rašytinių įrodymų ypatumai.....	29
1. Rašytinių įrodymų santykis su kitais įrodymais.....	30
1.1. Rašytiniai įrodymai ir daiktiniai įrodymai.....	31
1.2. Rašytiniai įrodymai ir apžiūros protokolas.....	32
1.3. Rašytiniai įrodymai ir eksperto išvada.....	33
1.4. Rašytiniai įrodymai ir šalių bei trečiųjų asmenų paaiškinimai.....	37
1.5. Rašytiniai įrodymai ir liudytojų parodymai.....	39
2. Rašytinių įrodymų su trūkumais įrodomoji galia.....	40
IV. Rašytinių įrodymų vieta įrodymų sistemoje.....	44
V. Išvados.....	48
VI. Santrauka.....	50
VII. Summary.....	51
VIII. Literatūros sąrašas.....	52

1. ĮVADAS

Įrodymų institutas yra vienas pagrindinių institutų civilinio proceso teisėje. Tik nuo to, ar šalis sugebės pagrįsti savo reikalavimus arba paneigti priešingos šalies tvirtinimus tinkamomis įrodinėjimo priemonėmis, priklauso bylos baigtis.

Šis institutas pradėjo vystytis jau nuo romėnų teisės laikų ir apima ne tik civilinio, bet ir baudžiamojo bei administracinio proceso teisę. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinėje sistemoje rašytiniams įrodymams nebuvo rodomas toks dėmesys kaip šiuolaikinėje civilinio proceso teisėje. Didžiausiais dėmesys buvo skiriamas liudytojų parodymams. Kilus bet kokiam ginčui, šalys, norėdamos įrodyti savo teisybę, pirmiausia turėjo remtis liudytojų parodymais. Pavyzdžiui, I - ajame Lietuvos Statute minima, jog norint įrodyti bajorišką kilmę, turima remtis liudytojų „nuo tėvo ir motinos“, kurie privalo prisiekti, parodymais. Jeigu giminė išnykus ir asmuo, norintis įrodyti savo bajorišką kilmę, yra svetimšalis, jis privalo vykti į savo šalį ir iš jos atgabenti antspauduotus raštus, patvirtinančius kilmę¹.

XIX a. pabaigoje XXa. pradžioje Lietuvoje galioję Rusijos įstatymai numatė tokias įrodymų rūšis: liudytojų parodymai, tyrimai per apylinkės žmones, rašytiniai įrodymai, dokumentai, priesaika ir pripažinimas². Pagal įrodinėjimo priemonių išvardinimo eiliškumą matyti, jog reikšmingiausią vaidmenį įrodymų sistemoje vaidino liudytojų parodymai, o rašytiniai įrodymai ir dokumentai, kurie, beje, yra atskiros įrodinėjimo priemonės, užėmė ne tokią svarbią vietą tarp įrodinėjimo priemonių .

Tarpukario laikotarpiu rašytinių įrodymų institutas Lietuvoje vystėsi kaip ir Rusijoje, mat Lietuva tuo laikotarpiu buvo okupuota Rusijos, todėl Lietuvoje galiojo Rusijos teisės aktai³.

1918 - 1940 metais Lietuvoje galiojęs Civilinės teisenos įstatymas taip pat numatė rašytinių įrodymų institutą. Be to, to meto Lietuvos įstatymai rašytinius įrodymus skirstė į privačiuosius ir oficialiuosius, pastariesiems suteikdami ypatingą reikšmę. Tokia rašytinių įrodymų klasifikacija buvo panaikinta 1964 metų Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse, todėl valstybės institucijų išduoti dokumentai savo įrodomąja galia buvo prilyginami bet kokiam kitam įrodymui, kurį buvo galima paneigti liudytojų parodymais⁴. Tai rodė nepasitikėjimą valstybės institucijomis bei jų darbu. 2002 metais buvo priimtas naujas Lietuvos

¹ Valikonytė I., Lazutka S., Gudavičius E. Pirmasis Lietuvos Statutas. 1529 m. Vilnius: Vaga, 2001. p-151.

² Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V. ir kt. Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2002. p-430.

³ Ten pat.

⁴ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas//Valstybės žinios. 1964, Nr. 19-139.

Respublikos civilinio proceso kodeksas (toliau tekste – CPK) ir vėl įvesta oficialiųjų rašytinių įrodymų sąvoka bei nustatyta, jog oficialieji rašytiniai įrodymai turi didesnę įrodomąją galią¹.

Temos naujumas ir aktualumas. Rašytiniai įrodymai vaidina didelį vaidmenį teismų praktikoje. Šalys ir tretieji asmenys, pagrįsdami savo teiginius, stengdamiesi paneigti jiems mestus kaltinimus, dažnai remiasi rašytiniais įrodymais, todėl informacija būtent apie šią įrodymų rūšį yra labai svarbi. Įrodymų tema yra parašyta keli straipsniai, kuriuose dėmesio skiriama ir rašytiniams įrodymams (Žlioba A. Įrodymų leistinumo samprata civiliniame procese//Justitia. 2003, Nr. 3-4, Norkus R. Ar įmanomas formulas įrodymų vertinimas priimant sprendimą už akių?//Justitia. 2002, Nr. 5-6), taip pat straipsnis, skirtas oficialiesiems rašytiniams įrodymams (Nekrošius V. Oficialūs rašytiniai įrodymai civiliniame procese//Teisė.1999, Nr. 33(4)) bei civilinio proceso teisės vadovėliai (Mikelėnas V. Civilinis procesas. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 1997, Mikelėnas V. Civilinis procesas. Antroji dalis. Vilnius: Justitia, 1997) ir monografija (Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002).

Kiek mažiau dėmesio skirta oficialiesiems rašytiniams įrodymams. Galiojant senajam CPK, buvo išleistas minėtas V. Nekrošiaus straipsnis apie oficialiuosius rašytinius įrodymus (Nekrošius V. Oficialūs rašytiniai įrodymai civiliniame procese//Teisė.1999, Nr. 33(4)). Šiame straipsnyje buvo akcentuojama, jog oficialiųjų rašytinių įrodymų rūšies nepagrįstai nenumato Lietuvos civilinio proceso įstatymai, nors doktrinoje toks skirstymas ir egzistuoja. Išanalizavus užsienio šalių patirtį, tapo akivaizdu, jog oficialiųjų rašytinių įrodymų institutą būtina įtvirtinti CPK, nes tai iš esmės palengvintų įrodinėjimo procesą, padėtų kuo efektyviau nustatyti materialiąją tiesą byloje ir kuo greičiau atkurti socialinę taiką tarp proceso šalių. Taigi, kuriant naująjį CPK, atsižvelgus į užsienio valstybių patirtį, buvo sugrįžta prie oficialiųjų rašytinių įrodymų įtvirtinimo.

Tyrimo tikslas. Patvirtinti teiginį, jog rašytiniai įrodymai užima išskirtinę vietą įrodymų sistemoje.

Tyrimo uždaviniai. Magistriniame darbe keliami šie uždaviniai:

- 1) išanalizuoti ir suformuluoti rašytinių įrodymų sąvoką;
- 2) išnagrinėti oficialiųjų rašytinių įrodymų institutą ir atskleisti oficialiųjų rašytinių įrodymų reikšmę teismų praktikai ;
- 3) atskleisti rašytinių įrodymų ypatumus lyginant juos su kitomis įrodinėjimo priemonėmis.

Hipotezė. Rašytiniai įrodymai yra savo objektyvumu išskirtinė įrodinėjimo priemonė civiliniame procese.

¹ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.

Tyrimo objektas ir dalykas. Tyrimo objektas yra rašytiniai įrodymai ir jų reikšmė teismų praktikoje. Tyrimo dalykas – konkretūs rašytiniai įrodymai.

Tyrimo metodai. Darbe yra naudojami apibendrinimo, analizės, sisteminis, lyginamasis, istorinis lyginamasis metodai.

Darbo struktūra. Pirmoje darbo dalyje bus analizuojama rašytinių įrodymų sąvoka: bus pateikiami Lietuvos ir užsienio šalių Civilinio proceso kodeksuose, Baudžiamojo proceso kodeksuose, teisės doktrinoje įtvirtinti rašytinių įrodymų apibrėžimai ir analizuojama, ar šios sąvokos išsamios, suprantamos, kuo jos skiriasi viena nuo kitos. Bus pateiktas siūlomasis rašytinių įrodymų apibrėžimas.

Taip pat bus pateikta rašytinių įrodymų klasifikacija įvairiausiais pagrindais. Didžiausias dėmesys bus skiriamas oficialiesiems rašytiniams įrodymams: bus nagrinėjami oficialiesiems rašytiniams įrodymams keliami reikalavimai, apibrėžiami subjektai, kuriems suteikti įgaliojimai išduoti oficialiuosius dokumentus, nagrinėjama oficialiųjų rašytinių įrodymų įrodomoji galia ir bandoma atriboti privačiuosius ir oficialiuosius rašytinius įrodymus.

Be abejo, kadangi šiame darbe yra bandoma atskleisti rašytinių įrodymų esmę, tai, autorės nuomone, vienas iš geriausių būdų tai padaryti - palyginti rašytinius įrodymus su kitomis įrodinėjimo priemonėmis: liudytojų parodymais, daiktiniais įrodymais, šalių ir trečiųjų asmenų paaiškinimais, eksperto išvada, apžiūros protokolu. Tokiu būdu įmanoma geriau atskleisti įstatymo leistinių įrodinėjimo priemonių ypatumus, skirtumus bei privalumus, taip pat jų įtaką teismų praktikai.

Magistriniame darbe bus remiamasi CPK, jo komentaru, Lietuvos ir Rusijos civilinio proceso teisės vadovėliais, teisės mokslininkų straipsniais, monografijomis, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimais, civilinių bylų nagrinėjimo apibendrinimais ir kt.

II. RAŠYTINIŲ ĮRODYMŲ PASKIRTIS IR ĮTAKA TEISMŲ PRAKTIKAI

Kiekviena valstybė kuria materialinės teisės normas tam, kad sureguliuotų individų tarpusavio santykius, nustatytų tam tikras elgesio taisykles, kurių laikantis visuomenėje vyrautų socialinė taika ir gerovė. Tačiau kiekviena norma yra bevertė, jeigu jos realus funkcionavimas nėra užtikrintas. Tokiu atveju individas gali pažeidinėti minėtas normas nesibaimindamas dėl to, kad jam gali kilti teisinė atsakomybė. Kad taip neatsitiktų, greta materialinės teisės normų, nustatančių elgesio taisykles, yra kuriamos procesinės teisės normos¹.

Civilinio proceso teisės normų paskirtis ir yra įtvirtinti minėtą apsauginį mechanizmą, užtikrinantį sklandų materialinės teisės normų funkcionavimą, kurį, kaip jau buvo minėta, valstybė kuria turėdama tikslą padėti atstatyti teisinę taiką tarp konfliktuojančių šalių. Norint įgyvendinti šį tikslą - tarp šalių užtikrinti teisinę taiką - visų pirma, žinoma, reikia išsiaiškinti priežastis, kurios sukėlė konfliktą, t.y. atkurti reikšmingus praeities įvykius. Šiam uždaviniui išspręsti yra pasitelkiamos tam tikros teisinės priemonės: šalių ir trečiųjų asmenų (tiesiogiai ar per atstovus duodami) paaiškinimai, liudytojų parodymai, rašytiniai įrodymai, daiktiniai įrodymai, apžiūros protokolai, ekspertų išvados².

Kaip matyti iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarčių, minėtos įrodinėjimo priemonės, tarp jų ir rašytiniai įrodymai, yra naudojamos ne tiktai ginčo teisenoje. Nagrinėdamas bylą pagal pareiškėjos Agnietės Kaminskienės pareiškimą dėl juridinę reikšmę turinčio fakto nustatymo, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, jog „turintys juridinę reikšmę faktai gali būti nustatomi specialia teismine procedūra - ypatingąja (neginčo) teiseną. Šios teisenos pagrindinis ypatumas tas, kad tokiose bylose nėra šalių ir nėra sprendžiamas ginčas dėl teisės, nėra pažeistos ar ginčijamos teisės, nėra teisės pažeidimo, bet remiantis CPK numatytais įrodinėjimo priemonėmis siekiama įrodyti praeityje egzistavus tam tikrą faktą, kuris pareiškėjui sukeltų teises pasekmes. (...) Neginčo teisenoje juridinį faktą galima įrodinėti visomis CPK 57 straipsnyje (dabartinio CPK 177 straipsnio 2 dalyje) išvardintomis priemonėmis³. Vadinasi, visos įrodinėjimo priemonės, tarp jų ir rašytiniai įrodymai, yra naudojamos nagrinėjant bylą, nesvarbu, ar tai būtų ypatingoji, ar ginčo teiseną.

¹ Mikelėnas V. Civilinio procesas. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 1997. p-286.

² Driukas A., Jokūbauskas Č., Mikelėnas V. ir kt. Civilinio proceso kodekso komentaras. Antra dalis. Vilnius: Justitia, 2005. p-12.

³ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-694/1999 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=17437> prisijungimo laikas 2005 10 06.

Taigi, kaip jau buvo minėta, rašytiniai įrodymai yra viena iš teisinių priemonių, naudojamų ginčo ir ypatingojoje teisenoje, padedančių teismui bylos nagrinėjimo metu kuo objektyviau atkurti praeitį bei priimti teisėtą bei pagrįstą sprendimą ir įgyvendinti teisingumą. Dėl minėtų priežasčių svarbu išsiaiškinti, kas tai yra rašytiniai įrodymai, kuo jie skiriasi nuo kitų įrodymų rūšių ir kuo į jas panašūs.

1. RAŠYTINIŲ ĮRODYMŲ SĄVOKA

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas terminą „įrodymas“ apibrėžia taip: 1) tai argumentas arba faktas, kuris patvirtina įrodomąjį dalyką; 2) tai tam tikra protavimo sistema, padedanti priėti prie naujų išvadų¹.

Įrodymų sąvoką nagrinėja ne tik teisės, bet ir kiti mokslai.

Visų pirma, įrodinėjimas kaip procesas yra neatskiriama logikos mokslo dalis, kadangi įrodinėjama remiantis logikos dėsniais. Žodis „įrodymas“ logikos moksle suprantamas kaip tam tikro teiginio tikrumo, teisingumo nustatymas, kuris yra paremtas kitais teiginiais, kurių teisingumas jau patikrintas².

Teisės moksle, bendraja prasme, argumentavimas, kurį dar kitaip galima būtų pavadinti įrodinėjimu, apibūdinamas kaip „racionalus procesas, kai pateikiant teisinius argumentus įrodinėjamas tam tikrų teisinių reikalavimų ir teisinių teiginių teisinis pagrįstumas“³.

Ne tik civilinio, bet ir baudžiamojo proceso metu yra siekiama išsiaiškinti tiesą, atkurti iki teismo proceso buvusią situaciją. Tam į pagalbą yra pasitelkiami įrodymai, kuriais įrodinėjamas asmens kaltumas ar nekaltumas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau tekste - BPK) 20 straipsnyje yra teigiama, jog „įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys“⁴. Ar turimi duomenys yra įrodymai ir ar jie pakankamai susiję su byla, kad juos būtų galima laikyti įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas arba teismas.

CPK pateikia panašią įrodymų sąvoką. CPK 176 straipsnis nustato, kad įrodymai yra bet kokie faktiniai duomenys, kuriais remdamasis teismas įstatymų nustatyta tvarka konstatuoja, kad yra aplinkybių, pagrindžiančių šalių reikalavimus bei atsikirtimus, ir kitokių

¹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Red. Keinys S., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

² Bubelis R., Jakimenko V. Logika. I dalis. Dvireikšmė teiginių logika, argumentacijos teorija. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004. p-351.

³ Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius: Justitia, 1999. p-73.

⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso//Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.

aplinkybių, turinčių reikšmės bylai teisingai išspręsti, arba, kad jų nėra¹. Iš esmės, kaip buvo minėta, įrodymų sąvokos BPK ir CPK nesiskiria, tačiau BPK, pateikiant įrodymų apibrėžimą, yra labiau akcentuojama, jog tai įstatymo nustatyta tvarka gauti duomenys, o CPK pabrėžiama, kad įrodymai - tai bet kokie faktiniai duomenys.

Viena iš CPK paminėtų įrodinėjimo priemonių, kurių pagalba siekiama patvirtinti vienokius arba kitokius faktus, nustatyti tiesą ir galutinai išspręsti ginčą tarp šalių, yra rašytiniai įrodymai. CPK 197 straipsnyje pateikiama rašytinių įrodymų sąvoka. Ši sąvoka pabrėžia, jog rašytiniai įrodymai - tai ne bet kokie faktiniai duomenys, bet tiksliai tam tikri materialaus pasaulio daiktai, kuriuose yra užfiksuota bylai reikalinga informacija: „dokumentai, dalykinio ir asmeninio susirašinėjimo medžiaga, kitokie raštai, kuriuose yra duomenų apie aplinkybes, turinčias reikšmės bylai“².

Rusų teisinėje literatūroje galima rasti tokį rašytinių įrodymų apibrėžimą: rašytiniais įrodymais galime vadinti tokius objektus, kuriuose galima pavaizduoti skaičius, raides, kitokius ženklus, suteikiančius teismui informacijos apie bylos aplinkybes, kurios yra būtinos teisingai išspręsti bylą³. Mūsų manymu, pateiktame rašytinių įrodymų apibrėžime trūksta išsamumo, detalumo. Pavyzdžiui, reikėtų akcentuoti, jog rašytiniai įrodymai yra materialūs dalykai, kuriuose fiksuojama tam tikra informacija, taip pat paaiškinti, kaip rašytiniai įrodymai gali įtakoti teisėjo sprendimą, t.y. jie arba patvirtina, arba paneigia svarbias bylos nagrinėjimui aplinkybes.

Norint detaliau išnagrinėti, kokie įrodymai yra vadinami rašytiniais, reikėtų išsiaiškinti, ką gi reiškia pats žodis „rašytinis“. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne teigiama, jog terminas „rašyti“ reiškia:

- 1) vaizduoti popieriuje ar kur kitur grafinius ženklus (raides, skaitmenis, gaidas);
- 2) kreiptis raštu, siųsti laišką;
- 3) sudaryti kokį tekstą⁴.

Išsamiau panagrinėjus minėtas žodžio reikšmes, pasitvirtina nuostata, kad, kalbant apie rašytinius įrodymus, turimi galvoje materialūs objektai, kuriuose tam tikrais ženklais, t.y. raidėmis, skaičiais ar kitaip yra užfiksuota tam tikra informacija, esanti naudinga bylos nagrinėjimui. Tokią išvadą galima daryti todėl, kad vaizduoti kažką popieriuje ar kur kitur, kreiptis raštu į kokius nors subjektus yra įmanoma tik tada, jeigu informacija yra užfiksuojama tam tikrame materialiaame objekte, sugebančiame tą informaciją išlaikyti nors kurį laiką tam, kad ji pasiektų adresatą.

¹ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.

² Ten pat.

³ Викут М. А., Зайцев И. М. Тражданский процесс России. Москва: Юрист, 1999. p-177.

⁴ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Red. Keinys S., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

Minėtieji objektai gali būti bet kokios formos, dydžio, kokybės materialaus pasaulio daiktai, kuriuose galima rasti duomenų apie bylai reikšmingas aplinkybes. Tai gali būti ir popierius, plastmasė, medis, metalas, guma, stiklas, porcelianas ar kitokia medžiaga. Kaip jau buvo pažymėta, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, jog materialaus pasaulio daiktus galime vadinti rašytiniais įrodymais tik tada, kai tam tikri ženklai ant materialaus paviršiaus yra išlikę, nes tik tokiu atveju jie gali suteikti vertingos informacijos ir būti reikšmingi nagrinėjant civilinę bylą. Taip pat vertėtų pabrėžti ir tai, kad nesvarbu, kas tą informaciją gali perskaityti - žmogus ar kokia nors mašina. Svarbiausia, kad būtų galimybė ją atskleisti¹.

Ženkliai gali būti padaryti mechaniniu būdu (pavyzdžiui, išdeginant, išgraviruojant, išskutant ar kt.) arba cheminiu būdu (pavyzdžiui, rašant rašalu, pieštuku, tušu ar dažant ar kt.)². Tokia pat nuostata įtvirtinta ir Kalifornijos įrodymų kodekse, kur teigiama, jog rašytiniuose įrodymuose yra ranka, spausdinimo mašinėle, kompiuteriu, magnetiniais impulsais, mechaniniu ar elektroniniu būdu užfiksuota informacija, susidedanti iš raidžių, žodžių, skaičių ar jų ekvivalentų (1001 taisyklė, 1 dalis)³.

Iš CPK 197 straipsnyje suformuluoto rašytinių įrodymų apibrėžimo, matyti, kad, apibūdinant rašytinius įrodymus, labiausiai akcentuojama tai, jog rašytiniai įrodymai yra dokumentai arba dalykinio, arba asmeninio susirašinėjimo medžiaga. Todėl iš pirmo žvilgsnio galėtų pasirodyti, jog rašytiniai įrodymai yra *tik* dokumentai ir kitokia susirašinėjant popieriuje užfiksuota informacija. Tačiau, kaip jau buvo minėta, rašytinių įrodymų negalima tapatinti tik su dokumentais ar kita dalykinio ar asmeninio susirašinėjimo medžiaga, nes materialaus pasaulio daiktai, kuriuose gali būti užfiksuota informacija yra ir medis, ir stiklas, ir metalas, ir plastmasė ir t.t. Dokumentai ar susirašinėjimo medžiaga - tai tik viena iš rašytinių įrodymų rūšių.

Rusų autoriai siūlo išskirti du rašytiniams įrodymams būdingus bruožus, kuriuos galime pamatyti rašytinių įrodymų sąvokoje:

- 1) turi būti koks nors materialus objektas, nes rašytiniai įrodymai išlieka tik tol, kol išlieka pats materialus objektas;
- 2) materialiam objekte koku nors būdu turi būti užfiksuota bylai reikšminga informacija⁴.

Manytume, kad minėti bruožai taip pat tinka Lietuvos CPK įtvirtintai rašytinių įrodymų sąvokai apibūdinti, kadangi jie puikiai atskleidžia rašytinių įrodymų esmę, akcentuoja jų ypatumus.

¹ Driukas A., Jokūbauskas Č., Mikelėnas V. ir kt. Civilinio proceso kodekso komentaras. Antra dalis. Vilnius: Justitia, 2005. p-49.

² Ten pat.

³ Federal evidence. West group. 2003- 2004. p-206.

⁴ Вукот М. А., Зайцев И. М. Тражданский процесс России. Москва: Юрист, 1999. p-177.

Taip pat verta atkreipti dėmesį į tai, jog rašytinių įrodymų negalima prilyginti ekspertizės išvadai, rašytiniams byloje dalyvaujančių asmenų paaiškinimams, apžiūros protokolams, liudytojų parodymams, nes tai yra savarankiškos įrodinėjimo priemonės, kurias pateikia subjektai, užimantys kitokią procesinę padėtį negu subjektai, kurie pateikia rašytinius įrodymus. Be to, rašytinių „įrodymų turinys negali priklausyti nuo jų autoriaus procesinės padėties byloje ir jie paprastai atsiranda dar iki teismo posėdžio pradžios, t.y. nepriklausomai nuo teismo bylos nagrinėjimo“¹.

Atsižvelgiant į minėtus teiginius, manytume, kad, norint tiksliai apibrėžti rašytinius įrodymus, būtų tikslinga išplėsti ir šiek tiek patikslinti rašytinių įrodymų sąvoką, kad ji taptų aiškesnė. Todėl rašytinius įrodymus siūlytume apibrėžti kaip bet kokius materialaus pasaulio objektus, kuriuose yra vienokiu ar kitokiu būdu užfiksuota informacija, kuri turi reikšmės bylai bei gali būti perskaityta žmogaus arba mašinos ir kurios turinys nepriklauso nuo jos autoriaus procesinės padėties byloje.

2. RAŠYTINIŲ ĮRODYMŲ RŪŠYS

Rašytinių įrodymų yra labai daug, todėl galima surasti ir pačių įvairiausių jų klasifikacijos pagrindų. Įrodymų klasifikacija leidžia rašytinių įrodymų nepriskirti kitoms įrodymų rūšims bei taikyti būtent rašytiniams įrodymams skirtas teisės normas, kadangi, kaip jau buvo minėta, analizuojant CPK 197 straipsnyje pateiktą rašytinių įrodymų sąvoką, iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog rašytiniai įrodymai yra *tik* dokumentai, užfiksuoti popieriuje. Tuo tarpu teisės teorijoje galime surasti daug platesnį rašytinius įrodymus įtvirtinantį objektų ratą:

- pagal tai, kur yra įtvirtinti rašytiniai įrodymai, jie gali būti skirstomi į rašytinius įrodymus, užfiksuotus:

- a) popieriuje;
- b) medyje;
- c) plastmasėje;
- d) metale;
- e) stikle;
- f) porceliane.

¹ Driukas A., Jokūbauskas Č., Mikelėnas V. ir kt. Civilinio proceso kodekso komentaras. Antra dalis. Vilnius: Justitia, 2005. p-49.

Pateiktas rašytinių įrodymų skirstymas atskleidžia, kokia yra objektų - kuriuose galima užfiksuoti rašytinius įrodymus - įvairovė. Ši klasifikacija įgalina atitinkamą įrodinėjimo priemonę priskirti tinkamai įrodinėjimo priemonių rūšiai ir taikyti jai tinkamą teisinį režimą. Tinkamų teisinių normų parinkimas yra teisingo, operatyvaus, užtikrinančio žmogaus teises proceso garantija.

Pagal tai, kaip, koku būdu tam tikri ženklai yra padaryti, rašytinius įrodymus galima skirstyti į rašytinius įrodymus, kuriuose informacija yra užfiksuota:

1. mechaniniu būdu:

- a) išdeginant,
- b) išgraviruojant;
- c) išskutant;
- d) ar kt.

2. cheminiu būdu:

- a) rašant rašalu,
- b) rašant pieštuku;
- c) rašant tušu;
- d) dažant;
- e) ar kt.¹

Ši klasifikacija reikšminiga teismų praktikai tuo, kad atskleidžia rašytinių įrodymų įtvirtinimo būdų įvairovę, parodo, jog informacija rašytiniuose įrodymuose gali būti užfiksuota ne ne tik rašalu, bet ir kitokiais būdais.

Be to, teisės teorijoje sutinkame ir daugiau rašytinių įrodymų klasifikavimo pagrindų, pavyzdžiui, rašytiniai įrodymai pagal formą skirstomi į:

1. paprastos rašytinės formos dokumentus;
2. įstatymo nustatytos formos ir turinio dokumentus;
3. dokumentus, kuriems privaloma notarinė forma;

Ši klasifikacija turi didelę reikšmę praktikoje, kadangi, tikrai gerai žinant įstatymo keliamus formos reikalavimus rašytiniams įrodymams, juos galime tinkamai įvertinti. Jeigu atsitiktų taip, kad dokumento forma neatitiktų įstatymo reikalaujamosios - jis netektų įrodomosios galios.

(1) Paprastos rašytinės formos dokumentai - tai dokumentai, kurių turiniui ir formai įstatymas nekelia specialių reikalavimų. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau

¹ Driukas A., Jokūbauskas Č., Mikelėnas V. ir kt. Civilinio proceso kodekso komentaras. Antra dalis. Vilnius: Justitia, 2005. p-49.

tekste - CK) 1.73 straipsnis detaliai išvardija tuos atvejus kuomet tam, kad sandoriai būtų sudaryti, užtenka ir paprastos rašytinės formos. Tai :

- a) fizinių asmenų sudaryti sandoriai, kurių suma didesnė kaip penki tūkstančiai litų, išskyrus tuos, kurie įvykdomi sudarymo metu;
- b) arbitražiniai susitarimai;
- c) taikos sutartys;
- d) preliminarios sutartys;
- e) draudimo sutartys;
- f) juridinių asmenų steigimo sandoriai;
- g) preliminarinės sutartys;
- h) kilnojamojo daikto nuomos ilgesniam nei vienerių metų terminui sutartys;
- i) prekių pirkimo - pardavimo išsimokėtinai sutartys;
- j) kiti sandoriai, kuriems CK nustato paprastą rašytinę formą¹.

„Rašytinės formos sandoriai sudaromi surašant vieną dokumentą, pasirašomą visų sandorio šalių, arba šalims apsikeičiant atskirais dokumentais. Rašytinės formos dokumentui prilyginami šalių pasirašyti dokumentai, perduoti telegrafinio, faksimilinio ryšio ar kitokiais telekomunikacijų galiniais įrenginiais, jeigu yra užtikrinta teksto apsauga ir galima identifikuoti parašą“².

CK 1.93 straipsnio 2 dalyje teigiama, jog tuo atveju, jeigu nesilaikoma įstatymų reikalaujamos paprastos rašytinės formos ir dėl to kyla ginčas, šalys netenka galimybės remtis liudytojų parodymais norėdamos įrodyti sandorio sudarymo arba sandorio įvykdymo faktą.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika rodo, kad su minėta CK nuostata yra dažnai susiduriama nagrinėjant civilines bylas ir kad CK 1.93 straipsnis teismų praktikoje yra tinkamai taikomas. Pavyzdžiui, civilinėje byloje pagal ieškovo Sergejaus Savinych ieškinį atsakovui Jurij Poplavskij, kur pasaulio sutartis buvo sudaryta nesilaikant įstatymo reikalaujamos formos, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, jog tai, kad šalys pasaulio sutarties nesudarė rašytine forma, nereiškia, kad pati sutartis negalioja. Kada sandorio šalys, siekdamos savo veiksmais sukurti pasaulio teisinius santykius, nesilaiko paprastos rašytinės sandorio formos, jos tik praranda teisę sandorio sudarymo faktą įrodinėti liudytojų parodymais, tačiau sandorio sudarymo faktas gali būti įrodinėjamas kitais CPK 57 straipsnyje (dabartinio CPK 177 straipsnio 2 dalyje) numatytais įrodymais³.

¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas //Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.

² Ten pat.

³ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 542/2002 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=10198> prisijungimo laikas 2005 10 06.

Kitoje byloje, kur spęstas ginčas tarp ieškovo AB „Ūkio Bankas“ bei atsakovo AB „Krekenavos agrofirma“, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas minėtą nuostatą dar šiek tiek papildė, t.y. sukonkretino teigdamas, jog CK 58 straipsnio 2 dalyje (dabartinio CK 1.93 straipsnio 2 dalyje) įtvirtintas draudimas remtis liudytojų parodymais liečia sandorio sudarymo (dabartiniame CK ir įvykdymo) faktą, tačiau neliečia jo turinio. Nesant ginčo dėl sandorio sudarymo fakto, sandorio turinį galima įrodiuoti visomis leistinomis įrodiuojimo priemonėmis¹.

Dar viena nuostata buvo įtvirtinta sprendžiant ginčą tarp ieškovo Stepono Rimulaičio ir atsakovų Aleksandro Kisieliaus, Aldonos Kašauskienės, Eugenijos Norvaišienės ir kt. Kaip jau buvo pabrėžta ir kitose minėtose nutartyse, teismas pažymėjo, jog, nesilaikant įstatymų reikalaujamos rašytinės sandorio formos, šalys praranda galimybę sandorio sudarymo faktą patvirtinti liudytojų parodymais, tačiau ši norma taikoma tiktai šalims bei jų teisių perėmėjams². Atsižvelgiant į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuluotą nuostatą, darytina išvada, kad minėta norma neturėtų būti taikoma, pavyzdžiui, tretiesiems asmenims, pareiškiantiems savarankiškus reikalavimus, bei jų teisių perėmėjams. Manytume, jog tokia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pozicija yra suprantama, kadangi CK 1.93 straipsnio 2 dalyje taip pat pabrėžiama, jog nesilaikant įstatymų reikalaujamos paprastos rašytinės formos *būtent* šalys netenka galimybės, kilus ginčui, remtis liudytojų parodymais norėdamos įrodyti sandorio sudarymo ar įvykdymo faktą.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teismų praktikos apibendrinime galime rasti tokią nuostatą, kad tuo atveju, kai sandoris sudarytas nesilaikant paprastos rašytinės formos reikalavimų ir tarp šalių ginčo nėra, tai toks sandoris gali būti pripažįstamas, tačiau toks sandoris negali būti įrodomuoju faktu kitoje civilinėje byloje, kurioje dalyvauja ne vien tiktai šio sandorio šalys³.

Minėtas įstatymo nuostatas puikiai iliustruoja dar viena byla. Sprendamas ginčą tarp ieškovo - komercinio banko AB „Kredito bankas“ - ir atsakovo - Vilando Navicko - dėl paskolos ir palūkanų priteisimo, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nustatė, jog, perkeliant skolą pagal CK 242 straipsnį (dabartinio CK 6.116 straipsnio 1 dalį), yra reikalingas kreditoriaus sutikimas. Pagal tuomet galiojusio CK 43 str. 1 punktą toks susitarimas turėjo būti rašytinis (tokią pat nuostatą įtvirtina ir dabar galiojančio CK 6.118 straipsnis), tačiau įsakmiai nenurodyta, kad formos nesilaikymas darytų sandorį negaliojantį. Byloje nenustatyta, jog susitarimas buvo sudarytas rašytine forma, taip pat nerasta kitokių sandorio sudarymo įrodymų, todėl nebuvo

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 513/2001 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=11511> prisijungimo laikas 2005 10 06.

² LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 35/1999 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=17026> prisijungimo laikas 2005 10 06.

³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teismų praktikos apibendrinimai civilinėse bylose. Lietuvos teismų praktika. Civilinė teisė ir civilinis procesas (1991 01 17 – 2000 06 16), trečias papildytas leidimas, p-122.

pripažintas skolos perleidimo sudarymo faktas¹. Panagrinėjus pateiktas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo bylas, matyti, jog teorines nuostatas būtina aiškinti kartu analizuojant ir teismų praktiką, kuri papildo, praplečia ir paaiškina įstatmų nuostatas, todėl teorinius apmąstymus daro pagrįstesniais.

Beje, CPK 1.93 straipsnio 2 dalies nereikėtų taikyti aklai, kadangi taip gali būti pažeistos kitų procese dalyvaujančių asmenų teisės. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas ginčą tarp ieškovo - Vlado Abromavičiaus - ir atsakovų - Danutės Venskienės, Lolitos Melianienės, Aldonos Abromavičienės - pabrėžė, jog „1.93 straipsnio 2 dalyje numatytas draudimas naudotis liudytojų parodymais nėra absoliutus. 2000 m. CK 1.93 straipsnio 6 dalyje numatyta, kad teismas gali netaikyti draudimo remtis liudytojų parodymais, jeigu tai prieštarautų sąžiningumo, teisingumo ir protingumo principams, būtent kai:

- 1) byloje yra kitokių rašytinių, nors ir netiesioginių, sandorio sudarymo įrodymų;
- 2) sandorio sudarymo faktą patvirtinantys rašytiniai įrodymai yra prarasti ne dėl šalies kaltės;
- 3) atsižvelgiant į sandorio sudarymo aplinkybes, objektyviai nebuvo įmanoma sandorio sudaryti raštu;
- 4) atsižvelgiant į šalių tarpusavio santykius, sandorio prigimtį bei kitas svarbias bylai aplinkybes, draudimas panaudoti liudytojų parodymus prieštarautų sąžiningumo, teisingumo ir protingumo principams“².

Minėtoje byloje atsakovė Danutė Venckienė pareiškė priešiškinį, kuriuo prašė pripažinti jai nuosavybės teises į 1/2 dalį palikėjui Petru Algimantui Abromavičiui priklausiusio turto. Atsakovė nurodė, kad ji su Petru Algimantu Abromavičiumi ilgą laiką gyveno kartu, vedė bendrą ūkį ir sudarė vieną šeimą, tačiau santuokos įregistravę nebuvo. Iki 1973 metų buvo pastatyta tik dalis gyvenamojo namo sienų, vėliau namą statė kartu, abu prisidėjo ir darbu, ir pinigais. Be to, augino gėles, kurias vėliau parduodavo, kartu kaupė santaupas, už jas pirkė žemės sklypą. Turtas buvo įsigytamas P. A. Abromavičiaus vardu, tačiau tai yra bendras D. Venckienės ir P. A. Abromavičiaus turtas. Savo atskirų santaupų atsakovė neturi.

Žemesnieji teismai, nagrinėdami šią bylą, ne vieną kartą šaukė į teismo posėdžius liudytojus, juos apklausė, jų parodymus tyrė ir vertino. Iš šių parodymų buvo matyti, kad velionis P. A. Abromavičius ir D. Venckienė kartu gyveno 24 metus, kartu augino ir pardavinėjo daržoves ir gėles, patys atliko svarbius gyvenamojo namo statybos darbus. Jų santykių pobūdis leido taikyti 2000 m. CK 1.93 straipsnio 6 dalies nuostatas, nes byloje buvo kitokių rašytinių,

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 1053/2002 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=9203> prisijungimo laikas 2005 10 06.

² LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 367/2005 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=24492> prisijungimo laikas 2005 10 06.

nors ir netiesioginių, įrodymų (gatvės komiteto pažymėjimas, mokėjimo už komunalines paslaugas knygelės, Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos skyriaus pažymėjimas apie P. A. Abromavičiaus laidojimo pašalpos išmokėjimą D. Venckienei). Šis pavyzdys rodo, jog teorinių nuostatų negalima taikyti neišanalizavus teismų praktikos, kuri papildo, paaiškina teoriją, padaro ją suprantamesnę ir lengviau taikomą.

(2) Tam tikrais atvejais įstatymai kai kuriems dokumentams nustato specialius turinio reikalavimus, kurių privalu laikytis. Pavyzdžiui, CK 6.991 straipsnyje įtvirtinta nuostata, jog draudimo liudijime turi būti nurodyta: draudimo objektas, draudimo liudijimo numeris, draudimo rūšis, draudimo įmoka ir jos mokėjimo terminai bei kiti rekvizitai. CK 6.749 straipsnio 2 dalyje nurodyti duomenys, kurie privalo būti įtvirtinti turistinių paslaugų teikimo sutartyje, tai: kelionės organizatoriaus rekvizitai, turisto asmens duomenys ir gyvenamoji vieta, kelionėje teikiamos turizmo paslaugos, jų apibūdinimas ir kita informacija. Lietuvos Respublikos buhalterinės apskaitos įstatymo (toliau tekste – Buhalterinės apskaitos įstatymo) 12 straipsnyje įtvirtinta nuostata, jog ūkinės operacijos ir ūkiniai įvykiai turi būti pagrįsti apskaitos dokumentais, išskyrus tas ūkines operacijas bei įvykius, kurie negali būti pagrįsti apskaitos dokumentais¹. Tokiu atveju pastarieji pagrindžiami su jais susijusių ūkinių operacijų ir ūkinių įvykių apskaitos dokumentais. To paties įstatymo 13 straipsnio 1 dalyje nurodyta, jog buhalterinės apskaitos dokumentas privalo turėti tokius privalomus rekvizitus kaip, apskaitos dokumento pavadinimas, ūkio subjekto, surašiusio apskaitos dokumentą, pavadinimas, kodas ir kt. To paties straipsnio 2 dalyje pabrėžiama, jog kituose teisės aktuose atskirų rūšių apskaitos dokumentams gali būti papildomai nustatyti privalomi rekvizitai, kurių reikia laikytis. Tokią pat nuostatą patvirtino ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo konsultacijoje, nuroydamas, jog buhalterinės apskaitos dokumentas, neturintis Buhalterinės apskaitos įstatyme nurodytų privalomųjų arba kituose teisės aktuose numatytų papildomų privalomų rekvizitų arba dokumentas surašytas ne ant Vyriausybės nustatyta tvarka įsigyto blanko, netenka įrodomosios galios². Taigi akcentuojama, kad tiek Buhalterinės apskaitos įstatyme, tiek kituose teisės aktuose nurodyti rekvizitai yra privalomi ir dokumentui juridinę galią suteikia jų visuma.

Šios įstatymų nuostatos taikomos ir teismų praktikoje. Pavyzdžiui, byloje pagal individualios žvakių gamybos įmonės savininko Raimundo Daukšos skundą suinteresuotam asmeniui Kauno apskrities valstybinei mokesčių inspekcijai ginčas vyko dėl teismui pateiktų dokumentų, kurie neatitiko Buhalterinės apskaitos įstatymo reikalavimų. Buvo sprendžiama, ar raštas, neturintis privalomųjų rekvizitų, gali būti įrodomąją priemone. Minėtu atveju dokumentas buvo surašytas ant netinkamų blankų, prie prekių grąžinimo akto nebuvo pridėti dokumentai,

¹ Lietuvos Respublikos buhalterinės apskaitos įstatymas//Valstybės žinios, 2001, Nr. 99-3515.

² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultacija. 1997 m. birželio 10 d. Teismų praktika. Nr. 7, Vilnius, 1997m.

pagal kuriuos prekės buvo gautos, gražinamų prekių dokumentuose nebuvo įrašo „Gražinamos prekės“, todėl Kauno apygardos teismas, padaręs išvadą, jog dokumentas, neatitinkantis formos ir turinio reikalavimų, negali būti pripažįstamas įrodymu, panaikino Prienų rajono apylinkės teismo sprendimą¹.

Kalbant apie būtinus rašytinių įrodymų turinio elementus, paminėtinas Tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvencijos (toliau tekste - CMR) 6 straipsnis². Pagal CMR 6 straipsnį važtaraštyje turi būti nurodyti tokie duomenys: važtaraščio surašymo vieta ir data, siuntėjo pavadinimas ir adresas, vežėjo pavadinimas ir adresas, gavėjo pavadinimas ir adresas ir kiti duomenys. Jeigu minėti dokumentai neatitiktų įstatyme nustatytų reikalavimų, jie negalėtų būti panaudoti kaip rašytiniai įrodymai civiliniame procese.

(3) Tam tikrais atvejais įstatymas nurodo, jog dokumentas įgyja juridinę galią tik tada, kai jis patvirtinamas teisės aktų numatyta tvarka. CK 1.74 straipsnyje išvardijami sandoriai, kuriems yra privaloma notarinė forma:

- a) sandoriai, kuriais yra perleidžiamos arba suvaržomos daiktinės teisės į nekilnojamąjį daiktą;
- b) poveidybinės ir ikivedybinės sutartys;
- c) kiti sandoriai, kuriems CK nustato privalomą notarinę formą.

Kaip jau buvo minėta, CK 1.93 straipsnio 3 dalyje įsakmiai nurodyta, jog sandoris negalioja, jeigu nesilaikyta įstatymo reikalaujamos notarinės formos. CK 1.94 straipsnis nustato dar vieną atvejį, kuomet rašytiniai įrodymai gali netekti savo įrodomosios galios. Taip gali atsitikti jeigu nepaisoma įstatymo reikalavimo įregistruoti sandorį, o tretieji asmenys neįregistruotą sandorį panaudoja prieš jį sudariusias šalis. Iš pateiktų pavyzdžių aišku, kad praktikoje būtina laikytis įstatymų nuostatų, nes priešingu atveju gali atsitikti taip, kad rašytiniai įrodymai neturės galios ir jais nebus galima pasinaudoti grindžiant savo reikalavimus ar atsikirtimus.

Teisės teorijoje sutinkamas dar vienas didelę praktinę reikšmę turintis klasifikacijos pagrindas pagal rašytinių įrodymų pateikimo būdą. Atsižvelgiant į tai rašytinius įrodymus galima skirstyti į:

- į pateiktus byloje dalyvaujančių asmenų. Byloje dalyvaujantys asmenys - proceso dalyviai, turintys teisinį suinteresuotumą bylos baigtimi - rašytinius įrodymus privalo pateikti laikydamiesi CPK reikalavimų. CPK 135 straipsnio 1 dalies 3 punktas teigia, kad, pateikiant teismui ieškinį, prie jo turi būti pridedami įrodymai, pagrindžiantys ieškovo išdėstytas aplinkybes, liudytojų gyvenamosios vietos ir kitokių įrodymų buvimo vietą. CPK 142 straipsnio

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-629/2000 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=18668> prisijungimo laikas 2005 10 06.

² Tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvencija//Valstybės žinios, 1998, Nr. 107-2932.

3 dalyje yra įtvirtinta nuostata, jog teismas gali atsisakyti priimti įrodymus, kurie galėjo būti pateikti anksčiau, t.y. atsiliepime į ieškinį, jeigu vėlesnis įrodymų pateikimas užvilkinų procesą. Apeliacinės instancijos teismas taip pat atsisako priimti įrodymus, kurie galėjo būti pateikti nagrinėjant bylą pirmąja instancija (CPK 314 straipsnis), išskyrus tuos atvejus kai: a) pirmos instancijos teismas atsisakė priimti įrodymus nepagrįstai, b) naujų įrodymų pateikimo būtinybė atsirado vėliau, c) įrodymai objektyviai negalėjo būti pateikti, nes atsirado vėliau. Šios nuostatos yra įtvirtintos CPK siekiant, kad procesas būtų kiek įmanoma operatyvesnis ir bylos nagrinėjimas nebūtų vilkinamas;

- į išreikalautus teismo. Tai yra išimtinis atvejis, kadangi šalys pačios teismui privalo pateikti įrodymus, nes to reikalauja dispozityvumo bei rungtyniškumo principai. Byloje dalyvaujantiems asmenims gali prireikti teismo pagalbos jeigu jie patys dėl vienokių ar kitokių priežasčių rašytinių įrodymų negali gauti (CPK 251 straipsnio 2 dalis). Pavyzdžiui, tam tikri rašytiniai įrodymai yra užsienio valstybėje, su kuria Lietuva yra pasirašiusi tarptautinę sutartį dėl teisinės pagalbos teikimo. Tokiu atveju teismas siunčia pavedimą ir rašytiniai įrodymai gali būti renkami kito teismo veiklos teritorijoje. Jeigu rašytinis įrodymas yra kitoje baudžiamojoje arba civilinėje byloje, nurodoma, kur jis yra ir teismas išreikalauja atitinkamą bylą.

Šios nuostatos yra taikomos ne tik ginčo, bet ir ypatingosios teisenos bylose, kadangi CPK 443 straipsnio 1 dalis nurodo, jog ypatingosios teisenos bylas teismas nagrinėja pagal CPK įtvirtintas ginčo teiseną reglamentuojančias taisykles (su tam tikromis išimtimis). Vadinasi, nagrinėjant bylas ypatingosios teisenos tvarka, reikia vadovautis ir bendrosiomis, įrodinėjimo procesą reglamentuojančiomis teisės normomis.

Pagal informacijos atsiradimo būdą rašytiniai įrodymai gali būti:

- pirminiai (originalai). Terminas „originalas“ apibūdinamas kaip tikras, autentiškas kūrinys, dokumentas¹.

CPK 114 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinta nuostata, kad asmuo, kuris dalyvauja byloje, pagrindžia kiekvieno procesinio dokumento turinį rašytiniais įrodymais ir prideda jų originalus arba nuorašus. Iš įstatymo nuostatos matyti, jog pirmenybė neteikiama nei dokumento originalui, nei kopijai. Kita vertus, pažvelgus į CPK 202 straipsnio 1 dalį, tampa aišku, jog tais atvejais, kai teismui kyla abejonių dėl rašto kilmės ar turinio, jis gali pareikalauti savo iniciatyva ar byloje dalyvaujančių asmenų prašymu pateikti dokumento originalą, kadangi, esant tam tikrų abejonių dėl rašto kilmės ar turinio, visų pirma teismas vadovaujasi originalu kaip autentišku dokumentu ir sprendžia, ar tam tikras raštas nebuvo suklastotas, ar jo turinys nebuvo pakeistas.

¹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Red. Keinys S., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

Nesant įtarimų dėl suklastojimo arba reikalavimo pateikti originalą, galima pateikti ir dokumentų kopijas. Ši nuostata nuosekliai įgyvendinama ir teismų praktikoje¹;

- antriniai (kopijos). Terminas „kopija“ yra apibūdinamas kaip tikslus originalo nuorašas². Vadinasi, kopija turi identišškai atspindėti originalaus dokumento turinį ir pateikti teismui tą pačią informaciją kaip ir autentiškas dokumentas - be menkiausio aplinkybių, faktų ar rekvizitų iškraipymo, nes kaip tik būtent dėl kopijos tikslumo ji ir laikoma rašytiniu įrodymu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat yra pažymėjęs, jog tai, kad byloje nėra rašytinio dokumento originalo, nereiškia, kad galima konstatuoti, jog sutarties egzistavimo faktas neįrodytas³.

Be termino „kopija“ CPK mini žodį „nuorašas“. Nuorašas, kaip ir kopija turi tiksliai perteikti dokumento turinį, tačiau šis reikalavimas netaikomas vaizdui. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad CPK 114 straipsnio 2 dalis įsakmiai išvardija asmenis, kurie gali tvirtinti rašytinių įrodymų nuorašus, nes kitų subjektų patvirtinti nuorašai nebus tinkama įrodinėjimo priemonė civiliniame procese. Tai teismas, notaras, byloje dalyvaujantis advokatas arba dokumentą išdavęs (gavęs) asmuo. Todėl ne bet koks, o tik byloje dalyvaujantis advokatas, taip pat ir ne advokato padėjėjas gali atlikti minėtą funkciją.

Kitas, pats reikšmingiausias teismų praktikai rašytinių įrodymų klasifikavimas yra pagal pagal jų atsiradimo ir susidarymo būdą:

1. privatieji (asmeniniai);
2. oficialieji.

Kadangi ši klasifikacija, mūsų manymu, yra pati svarbiausia, todėl ją vertėtų aptarti kiek išsamiau.

¹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nagrinėjo bylą pagal ieškovo Gerhardt Burkandt kasacinį skundą atsakovui Lietuvos - Vokietijos įmonei „Laigebu“ dėl paskolos grąžinimo. Minėtu atveju ieškovas iš atsakovo prašė priteisti 50 000 litų skolos, tačiau negalėjo teismui pateikti paskolos sutarties originalo - tiksliai kopiją. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pasisakė, jog žemesnysis - Šilutės rajono apylinkės - teismas pagrįstai akcentavo, kad, nesant paskolos sutarties originalo, iš ieškovo neatimta teisė įrodinėti sutarties sudarymo fakto kitais rašytiniais įrodymais, kuriais laikytini byloje pateikti buhalteriniai dokumentai (kasos knyga, kasos išlaidų orderiai), įmonės balansai, įmonės finansinės - komercinės veiklos su nerezidentais ataskaitos ir pan.

LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 970/2003 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=24623> prisijungimo laikas 2005 10 06.

² Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Red. Keinys S., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

³ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 513/2001 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=11511> prisijungimo laikas 2005 10 06.

2.1 OFICIALIEJI RAŠYTINIAI ĮRODYMAI

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne terminas „oficialus“ apibūdinamas kaip vyriausybiniis, tarnybiniis, formalus, o terminas „viešas“ - kaip visiems skirtas, visuomenės naudojamas, atviras¹. Tokie apibrėžimai leidžia teigti, jog oficialieji (viešieji) dokumentai, yra tokie, kuriuos išduoda viešieji asmenys, einantys tarnybines pareigas. Taip pat minėtos sąvokos suponuoja faktą, jog viešųjų asmenų veikla susijusi su plačiu ratu subjektų, kadangi „paprastai oficialieji (viešieji) dokumentai patvirtina visuomenei reikšmingus faktus“². Režiuuojant galima pasakyti, kad oficialieji įrodymai yra tokie, kuriuos išduoda asmenys - profesionalai, gerai išmanantys atitinkamą veiklos sritį ir dėl to turintys valstybės ar savivaldybės pasitikėjimą bei suteiktus įgaliojimus veikti.

Kaip oficialiųjų rašytinių įrodymų pavyzdį galima paminėti civilinės būklės aktų įrašus. Pagal CK 3.280 straipsnį miestų ir rajonų civilinės metrikacijos gali registruoti gimimą, mirtį, tėvystės pripažinimą, santuokos sudarymą ir kt. Tam tikrus civilinės būklės aktus gali registruoti ir seniūnijų seniūnai bei Lietuvos Respublikos konsulinės įstaigos. Minėtų juridinių faktų negalima patvirtinti jokiais kitais dokumentais kaip tik civilinės būklės aktais. Pagal CK 3.286 straipsnį civilinės būklės aktų įrašai gali būti nuginčyti tik teismo tvarka. Taigi nustatyta speciali civilinės būklės aktų įrašų nuginčijimo procedūra rodo, kad minėtiems dokumentams yra suteikiama ypatinga svarba.

Oficialiųjų rašytinių įrodymų sąvoka yra įtvirtinta ir Austrijos bei Vokietijos civilinio proceso kodeksuose. Vokietijos civilinio proceso kodekso 415 straipsnio 1 dalyje teigiama, kad dokumentai, kuriuos neviršydama savo kompetencijos ir nepažeisdama jų formai nustatytų reikalavimų išdavė oficiali įstaiga ar viešąjį pasitikėjimą turintis asmuo (viešieji dokumentai), visiškai įrodo dokumente įstaigos ar viešąjį pasitikėjimą turinčio asmens patvirtintas aplinkybes³.

Senajame Lietuvos CPK oficialiųjų rašytinių įrodymų sąvoka nebuvo įtvirtinta, nes formalioji civilinio proceso teisė neskirstė rašytinių įrodymų į grupes ir nesuteikė jiems privilegijų, nors civilinio proceso teisės moksle oficialiųjų rašytinių įrodymų sąvoka figūravo.

Tokia senojo CPK pozicija buvo kritikuota, kadangi, išanalizavus Vokietijos ir Austrijos patirtį civilinio proceso teisės srityje, išsiaiškinta, jog oficialiųjų rašytinių įrodymų

¹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Red. Keinys S., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

² Mikelėnas V. Civilinio procesas. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 1997. p-343.

³ Nekrošius V. Oficialūs rašytiniai įrodymai civiliniame procese//Teisė. 1999. Nr. 33(4), p-66.

institutas padeda kuo efektyviau ir greičiau išspręsti ginčą. Taigi, atsižvelgiant į užsienio valstybių patirtį, naujajame CPK buvo įtvirtintas oficialiųjų rašytinių įrodymų institutas.

2.1.1. SUBJEKTAI, IŠDUODANTYS OFICIALIUS RAŠYTINIUS ĮRODYMUS

Aiškinamajame rašte „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso I - III dalių projekto“ teigiama, jog tuo metu galiojusiam CPK nebuvo įtvirtinta oficialaus dokumento sąvoka. Valstybės, viešojo registro, notaro išduoti dokumentai buvo prilyginti bet kokiam įrodymui ir jį buvo galima paneigti liudytojų parodymais. Tai rodė nepasitikėjimą valstybės institucijų darbu. Tačiau tarpukario Lietuvoje bei „absoliučioje daugumoje šiandienos valstybių tokiems dokumentams yra suteikiama padidinta įrodomoji galia, kuri jokių būdu nereiškia, kad teismui negali kilti abejonių dėl pateiktų oficialiųjų rašytinių įrodymų“¹. Vertinti oficialiuosius rašytinius įrodymus teismas privalo kaip ir visus kitus įrodymus. Oficialiųjų rašytinių įrodymų sąvoka ir įrodomoji galia naujajame CPK buvo įtvirtinta klasikine, niekuo nesiskiriančia nuo kitų valstybių procesinių kodeksų, prasme. Taip pat pasinaudota tarpukario Lietuvos patirtimi įtvirtinant nuostatą, kad oficialiųjų rašytinių įrodymų negalima nuginčyti liudytojų parodymais. Civilinės teisenos įstatymo, kuris galiojo Lietuvoje 1918 - 1940 m., 457 straipsnis teigė, jog nenuginčyti notariniai aktai yra neabejotini juose nurodytų aplinkybių įrodymai. To paties įstatymo 459 straipsnis sakė, kad, esant prieštaravimui tarp notarinio ir neoficialaus akto, pirmenybė suteikiama notariniam aktui. 410 Civilinės teisenos įstatymo straipsnyje buvo įtvirtinta nuostata, jog notarinio akto turinio negalima paneigti liudytojų parodymais².

Naujojo CPK 197 straipsnio 2 dalyje nurodyta, jog „dokumentai, išduoti valstybės ar savivaldybės institucijų, patvirtinti kitų valstybės įgaliotų asmenų, neviršijant jiems nustatytos kompetencijos bei laikantis atitinkamiems dokumentams keliamų formos reikalavimų, laikomi oficialiaisiais rašytiniais įrodymais ir turi didesnę įrodomąją galią“³. Tokie įrodymai vadinami *prima facie* įrodymais.

Iš pateikto rašytinių įrodymų apibrėžimo aišku, kad yra trys subjektų grupės, galinčios išduoti rašytinius įrodymus:

¹ Teisingumo ministerija/Aiškinamasis raštas/ IXP-926/ 2001 08 13/.

² Civilinės teisenos įstatymas. Red. Č. Butkys. Kaunas, D. Gurmano knygynas, 1938. p-320-321.

³ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.

- 1) valstybės institucijos;
- 2) savivaldybės institucijos;
- 3) kiti valstybės įgalioti asmenys.

(1) Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau tekste - Konstitucijos) 5 straipsnyje pasakyta, jog „valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Teismas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė. Valdžios galias riboja Konstitucija“¹. Taigi valstybės institucijas, galinčias išduoti dokumentus, laikytinus oficialiais rašytiniais įrodymais, galima skirstyti į tris grupes:

- a) atstovaujamosios valdžios institucijos: Seimo išduodami dokumentai;
- b) vykdomosios valdžios institucijos: Lietuvos Respublikos Prezidento, Vyriausybės, ministerijų, Valstybės kontrolės, seimo kontrolierių, Lietuvos Respublikos muitinės, Vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos, lygių galimybių kontrolieriaus, vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus, Valstybės sienos apsaugos tarnybos, Kalėjimų departamento ir kitų institucijų, kurioms įstatymai suteikia viešojo administravimo funkcijas išduodami dokumentai;
- c) teismo valdžios: Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Vyriausiojo Administracinio Teismo, Lietuvos Apeliacinio Teismo, apygardų teismų, apylinkių teismų, apygardų administracinių teismų, apylinkių prokuratūrų, apygardos prokuratūrų išduodami dokumentai.

Vienoje iš konsultacijų Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, jog kvotos, tardymo (dabar - ikiteisminio tyrimo institucijų), prokuratūros ir teismo neteisėti veiksmai, kuriais asmeniui padaroma materialinė ar moralinė žala, nustatomi procesiniais sprendimais. Minėtieji procesiniai sprendimai pagal civilinio proceso nuostatas yra rašytiniai įrodymai ir teismas privalo juos vertinti, bet negali panaikinti, todėl, kad tokių klausimų sprendimas nepatenka į CPK reguliavimo sritį. Jeigu teismui kyla abejonių dėl procesinio sprendimo pagrįstumo, tada teismas, kuris nagrinėja žalos atlyginimo bylą, turi teisę kreiptis į atitinkamas institucijas ir prašyti patikrinti minėtų teisinių aktų pagrįstumą².

(2) Pagal Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 3 straipsnio nuostatas savivaldos institucijos, kurios įgyvendina savivaldos teisę bei turi administravimo teises ir pareigas yra šios: atstovaujamoji institucija - savivaldybės taryba, vykdomoji institucija - administracijos direktorius, meras, savivaldybės kontrolierius, prižiūrintis, „ar teisėtai, efektyviai, ekonomiškai ir rezultatyviai valdomas ir naudojamas savivaldybės turtas, kaip vykdomas savivaldybės biudžetas“³.

(3) Lietuvos Respublikos notariato įstatymo (toliau tekste – Notariato įstatymo) 2 straipsnyje notaras apibūdinamas kaip „valstybės įgaliotas asmuo, atliekantis [Notariato]

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija/Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultacija. 1998 m. liepos 2 d. Teismų praktika. Nr. 7, Vilnius, 1997m.

³ Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas/Valstybės žinios. 1994, Nr. 55-1049.

įstatymo nustatytas funkcijas, užtikrinančias, kad civiliniuose teisiniuose santykiuose nebūtų neteisėtų sandorių ir dokumentų“¹.

Iš šio notaro apibūdinimo matyti, kad valstybė jam yra delegavusi ypatingas funkcijas, kurių dėka turėtų būti užtikrinamas sklandus visuomeninių santykių funkcionavimas.

Taigi galime daryti išvadą, jog Lietuvoje yra įtvirtinta lotyniškojo (laisvojo) notariato sistema: valstybė į privačių asmenų rankas atiduoda dalį valstybinių funkcijų ir kartu kontroliuoja, kad jų atliekamas darbas būtų teisėtas, nustato notarams kvalifikacinius reikalavimus, jų darbo vietą ir skaičių. Be to, Notariato įstatymo 26 straipsnyje teigiama, jog notarine forma patvirtintuose dokumentuose esantys faktai yra nustatyti ir neįrodinėjami, iki tol, kol šie dokumentai arba jų dalys įstatymų nustatyta tvarka nėra pripažinti negaliojančiais. Ši nuostata rodo apie ypatingą notarams suteiktą pasitikėjimą. Tokia nuostata pabrėžiama ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse. Pavyzdžiui, sprendamas ginčą tarp ieškovo - Antano Valiukevičiaus - ir atsakovės - Aldonos Liumienės - dėl to, ar pas notarą patvirtinta sutartis yra apsimestinė, ar ne, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, kad notaras tvirtina neginčijamas fizinių ir juridinių asmenų subjektines teises ir juridinius faktus. Jeigu notaras patvirtina šalių sandorį, tai šalių valia yra tokia, kokia užfiksuota sutartyje, ypač, jeigu šalys tos sutarties kurį laiką neginčija. Po sandorio sudarymo atsiradusios nepalankios ginčijamo sandorio šaliai aplinkybės negali būti pagrindu konstatuoti sandorio neteisėtumo faktą. Taip pat buvo pabrėžta, jog notaro patvirtintuose sandoriuose nėra prezumpcijų, tiesiog „CPK (...) notarine forma patvirtintam sandoriui suteikia didesnę įrodomąją galią, nes nustato, kad valstybės įgaliotų asmenų - o tokiu yra notaras, patvirtinti dokumentai turi *prima facie* galią“².

Notariato įstatymo 27 ir 27¹ straipsniuose nurodyta, jog tam tikrus notarinius veiksmus (pavyzdžiui, liudyti parašo dokumentuose tikrumą, liudyti dokumentų nuorašų ir jų išrašų tikrumą) gali atlikti ir konsuliniai pareigūnai bei seniūnai. CK 2.138 straipsnio 2 dalyje teigiama, kad notaro patvirtintiems įgaliojimams prilyginami:

1) asmenų, esančių tolimojo plaukiojimo metu jūrų laivuose, kurie plaukioja su Lietuvos valstybės vėliava, patvirtinti tų laivų kapitonų;

2) karių įgaliojimai, kurie yra patvirtinti karinių dalinių arba junginių, arba karo įstaigų, arba mokyklų vadų;

3) asmenų, esančių laisvės atėmimo vietose, įgaliojimai, jei jie patvirtinti laisvės atėmimo vietų vadovų“³.

¹ Lietuvos Respublikos notariato įstatymas//Valstybės žinios. 1992, Nr. 28-810.

² LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 658/2003 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=8993> prisijungimo laikas 2005 10 06.

³ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.

Kadangi tam tikri minėtų asmenų veiksmai yra prilyginami notarų atliktiems veiksams, tai ir tų veiksų pasekmės yra analogiškos notarų atliktų veiksų pasekmėms, t.y. patvirtinti įgaliojimai, parašo tikrumo paliudijimas ar pan. yra pripažįstami oficialiaisiais įrodymais ir turi didesnę įrodomąją galią.

Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas (toliau tekste – Antstolių įstatymas) apibrėžia antstolį kaip valstybės įgaliotą asmenį, „kuriam valstybė suteikia vykdomųjų dokumentų vykdymo, faktinių aplinkybių konstatavimo, dokumentų perdavimo ir kitas įstatymų nustatytas funkcijas. Antstolis gali teikti [Antstolių] įstatyme numatytas paslaugas, jeigu tai netrukdo jam atlikti antstolio funkcijų“¹.

Galime daryti išvadą, jog antstoliui, taip pat kaip ir notarui, valstybė yra delegavusi tam tikrų funkcijų vykdymą, pasilikdama sau teisę skirti ir atleisti antstolį iš užimamų pareigų, kontroliuoti ir tikrinti jo veiklą, nustatyti kvalifikacinius reikalavimus, keliamus antstoliui.

Pagal CPK 635 straipsnį faktinių aplinkybių konstatavimas yra „smulkus antstolio objektyviai matomų faktinių aplinkybių aprašymas faktinių aplinkybių konstatavimo protokole. (...) Antstolio surašytas faktinių aplinkybių konstatavimo protokolas laikomas oficialiu rašytiniu įrodymu ir turi didesnę įrodomąją galią“². Ta pati nuostata yra įtvirtinta Antstolių įstatymo 23 straipsnyje. Reikia atkreipti dėmesį, kad tiek CPK, tiek Antstolių įstatyme pažymėta, jog tik faktinių aplinkybių konstatavimo protokolas gali būti oficialiuoju rašytiniu įrodymu ir turėti didesnę įrodomąją galią (Antstolių įst. 23 str., CPK 635 str.). Vadinasi, tiktai faktinių aplinkybių konstatavimo protokolo iš visų antstolio surašytų dokumentų negalima nugincyti liudytojų parodymais.

CK 4.262 straipsnyje pasakyta, jog tie duomenys, kurie yra įrašyti į viešąjį registrą, laikomi teisingais bei išsamiais tol, kol nenuginčijami įstatymų nustatyta tvarka. Tokią pačią nuostata galime rasti ir Lietuvos Respublikos valstybės registrų įstatymo 14 straipsnio 6 dalyje³. Tai reiškia, kad ir visi civilinės būklės aktų įrašai, duomenys, kurie yra įrašyti į įvairius registrus (pavyzdžiui, į nekilnojamojo turto, juridinių asmenų, testamentų, turto arešto aktų registrą ir kt.) laikomi oficialiais rašytiniais įrodymais.

Oficialiųjų rašytinių įrodymų sąvoka naujajame CPK buvo įtvirtinta siekiant įgyvendinti proceso koncentruotumo, operatyvumo principus, skatinti kuo greitesnę bylos išnagrinėjimą. Nustatytas subjektų ratas, įgalintas išduoti *prima facie* galią turinčius įrodymus, rodo, jog valstybė pasitiki savo institucijų darbu ir jų pagalba siekia užtikrinti kuo efektyvesnę žmogaus teisių apsaugą.

¹ Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 53-2042.

² Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.

³ Lietuvos Respublikos valstybės registrų įstatymas//Valstybės žinios. 2004, Nr. 124-4488.

2.1.2. OFICIALIESIEMS RAŠYTINIAMS ĮRODYMAMS KELIAMAI REIKALAVIMAI

Tam, kad atitinkami įrodymai būtų laikomi oficialiaisiais ir įgytų prioritetą prieš kitus įrodymus, turi būti laikomasi tam tikrų formalumų.

Atidžiau panagrinėję CPK 197 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą sąvoką, galime išskirti tris pagrindinius reikalavimus, kuriuos atitinkantys oficialieji rašytiniai įrodymai įgyja *prima facie* galią. Šiuos, oficialiesiems įrodymams keliamus reikalavimus, išskiria ir teisės doktrina bei teismų praktika. Štai V. Nekrošius teigia, jog tam, kad atitinkamas „dokumentas būtų pripažintas oficialiu rašytiniu bylos įrodymu, jis turi atitikti tam tikrus reikalavimus:

- 1) tikrumo;
- 2) formos reikalavimų laikymosi;
- 3) jį priėmusi ir išdavusi įstaiga turi teisę neviršydamą savo kompetencijos priimti ar išduoti atitinkamą dokumentą¹.

Lietuvos Aukščiausiosio Teismo praktikoje taip pat galime surasti analogiškus, oficialiesiems rašytiniams įrodymams keliamus, reikalavimus. Pavyzdžiui, sprendžiant ginčą tarp ieškovo Česlovo Mickevičiaus ir atsakovo Vilniaus miesto valdybos, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, jog įstatymuose bei teisės moksle yra pripažįstama padidinta rašytinių įrodymų įrodomoji galia, esant tam tikroms sąlygoms: 1) tikrumo; 2) formos; 3) kompetencijos².

Tam, kad geriau suvoktume, kokie reikalavimai yra keliami oficialiesiems rašytiniams įrodymams, būtina juos visus atidžiau panagrinėti.

Tikrumas. Civilinio proceso teisė tikru laiko tikrai tokį dokumentą, kurį išduoda tinkamas subjektas, t.y. toks subjektas, 1) kuriam atitinkamus įgaliojimus suteikia teisės aktai, 2) kuris yra sudaręs, patvirtinęs atitinkamą dokumentą arba nurodytas tame dokumente.

„Vokietijos, Lenkijos bei Austrijos civilinio proceso kodeksuose teigiama, jog oficialiųjų rašytinių įrodymų tikrumas preziumuojamas tuo atveju, jeigu viešosios teisės subjektas atitinkamą dokumentą išdavė pagal savo kompetenciją ir jis atitinka šios kategorijos dokumentams keliamus formos reikalavimus“³.

¹ Nekrošius V. Oficialūs rašytiniai įrodymai civiliniame procese//Teisė. 1999. Nr. 33(4), p-67.

² LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 601/2003 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=8937> prisijungimo laikas 2005 10 06.

³ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. p-117.

Taip yra manoma todėl, kad oficialiesiems dokumentams yra nustatomi tam tikri reikalavimai - atitinkamos formos blankas, antspaudas, pareigūno parašas - kuriuos, tikima, padirbti yra sunkiau, todėl įstatymas ir preziumuoja tokių įrodymų tikrumą.

Forma. Dokumentai privalo būti parengti pagal tam tikrus standartus, norminių aktų reikalavimus, nes tik tai tokiu atveju jie įgyja teisinę galią, sukelia juridiniams ir fiziniams asmenims atitinkamas pasekmes. Yra daug rekvizitų, kurie yra būtini tam, kad dokumentas įgytų juridinę galią, tačiau paminėtina tik keletas esminių, tokie kaip atitinkamo pareigūno parašas, data, indeksas, tvirtinimo grifas ir kt.

Taigi, visų pirma, dokumente privalo būti nurodytas jo autorius. Dokumento autoriumi laikoma institucija arba pareigūnas, kurie išleido dokumentą. Pavadinimas turi būti tikslus, rašomas be sutrumpinimų bei atitikti tą pavadinimą, kuris yra nurodytas institucijos steigimo dokumentuose¹.

Antras, itin „svarbus rekvizitas yra dokumento sudarymo, tvirtinimo bei užfiksuoto įvykio ar veiksmo data. Ji įforminama dviem būdais: arabiškais skaitmenimis (1999 03 08) arba mėnesį užrašant žodžiu (1999 m. kovo 8 d.)”². Tikslus datos įtvirtinimas yra reikšmingas teisiųjų santykių atsiradimui, pasikeitimui ir pasibaigimui.

Trečiasis svarbus rekvizitas yra dokumento registracijos numeris dar kitaip vadinamas dokumento registracijos indeksu. Jis yra rašomas paskutiniame dokumento ruošimo etape ir parodo, kad buvo atliktos visos numatytos dokumento rengimo procedūros, taip pat patvirtina dokumento oficialumą³.

Parašas, be abejo, taip pat priskirtinas prie svarbiausių dokumento rekvizitų. Be parašo dokumentas neturėtų juridinės galios. Taip pat svarbu pabrėžti, jog pasirašydamas po tam tikro dokumento turiniu pareigūnas patvirtina to dokumento turinio teisingumą, taip pat prisiima sau atsakomybę už dokumento turinį. Dažniausiai dokumentą pasirašo vienas pareigūnas. Įstatymuose ar kituose teisės aktuose gali būti numatyta, jog atsakingi yra keli pareigūnai, tuomet ir pasirašo atitinkamai keli pareigūnai⁴.

Antspaudas, kaip dokumento rekvizitas dažnai turi lemiamą reikšmę. Institucijose būna sudaryti sąrašai dokumentų, kuriems patvirtinti reikalingas antspaudas. Todėl dokumentas įgyja juridinę galią tik jį patvirtinus antspaudu. Jeigu yra keli lapai, jie visi perrišami, o perrišimo vieta yra antspauduojama⁵.

¹ Vonsavičius B. Teisinė raštvedybos dokumentų galia//Jurisprudencija. 2001, Nr. 21(13), p-161.

² Ten pat.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat.

Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, jog oficialiuosiuose rašytiniuose dokumentuose reikėtų vengti bet kokių taisymų, braukimų, trynimų, nes tai ne tik menkina oficialiųjų rašytinių įrodymų įrodomąją galią, bet jie gali būti iš viso nepripažįstami kaip įrodinėjimo priemonė.

Jeigu pateikiami dokumentai, kuriuose matyti trynimo, skutimo, braukymo ar kitokių taisymo požymių, teismas sistemiškai taiko CPK 185 ir 202 straipsnius. Minėtieji straipsniai įtvirtina nuostatą, jog teismas surinktus įrodymus vertina vadovaudamasis savo vidiniu įsitikinimu, taip pat atsižvelgia ir į kitus įrodymus, kurie yra byloje, bei jų tarpusavio ryšį.

Kompetencija. Kompetencijos kriterijų reikėtų nagrinėti tokiais aspektais:

a) kokie subjektai turi įgaliojimus išduoti, sudaryti oficialiuosius rašytinius dokumentus;

b) kaip turėtų pasiskirstyti kompetencija tarp įgaliotųjų sudaryti arba išduoti oficialiuosius rašytinius įrodymus subjektų.

Pasižiūrėję į CPK 197 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą oficialiųjų rašytinių įrodymų sąvoką, matome, jog oficialiuosius rašytinius įrodymus gali išduoti:

1) oficialiosios įstaigos - valstybės ir savivaldybės institucijos - tokios institucijos, kurios vykdo valdžios funkcijas;

2) valstybės pasitikėjimą ir įgaliojimus turintys asmenys, pavyzdžiui, notariai, antstoliai. Šiems pareigūnams valstybė yra delegavusi tam tikrų valstybinių funkcijų vykdymą, kartu pasilikdama sau teisę prižiūrėti jų atliekamą darbą, tikrinti kvalifikaciją, nustatyti darbo vietų skaičių ar pan.

Norint nustatyti, ar oficialų rašytinį dokumentą išdavė tinkamas subjektas, manytume, reikėtų atkreipti dėmesį į kelis klausimus.

Visų pirma, reikėtų patikrinti, ar atitinkamas subjektas turi teisę išduoti oficialųjį rašytinį dokumentą.

Antra, išsiaiškinus, jog tam tikras subjektas turi teisę išduoti oficialiuosius rašytinius dokumentus, reikėtų patikrinti, ar tinkamai pasiskirstyta kompetencija, turinčių įgaliojimus asmenų sistemos viduje.

Taigi tik tada, kai kartu egzistuoja visi trys minėtieji reikalavimai - tikrumo, formos bei kompetencijos - galima teigti, kad oficialieji rašytiniai įrodymai turi didesnę įrodomąją galią ir tampa *prima facie*.

„Oficialiųjų rašytinių įrodymų didesnė įrodomoji galia gali būti taikoma:

1) dokumente įtvirtintam viešajam sprendimui ar potvarkiui. Tokiems įrodymams paprastai neleidžiamas joks priešinis įrodymas, išskyrus (...) bendrųjų reikalavimų ginčijimą.

Šalis taip pat gali ginčyti sprendimo ar potvarkio priėmimo vietą ar laiką, tai, kad dokumento turinys prieštarauja žodžiu paskelbtam jo turiniui. (...);

2) aplinkybėms, kurias oficialiame dokumente patvirtina viešosios teisės subjektas. Šiuo atveju gali būti ginčijamas tiek patvirtintų aplinkybių, tiek paaiškinimų teisingumas bei paties dokumento patvirtinimo teisėtumas¹.

Įstatymas, nustatydamas reikalavimus, kuriuos atitinkantys rašytiniai įrodymai yra laikomi *prima facie* įrodymais, siekia sukurti apsauginį mechanizmą, užtikrinantį, kad proceso metu nebus vadovaujama suklastotais, netikrais dokumentais, taip pat, kad nebus menkinamas valstybės institucijų, išduodančių oficialiuosius rašytinius dokumentus, autoritetas.

2.1.3. OFICIALIŲJŲ RAŠYTINIŲ ĮRODYMŲ ĮRODOMOJI GALIA

Vokiečių teisinėje literatūroje, kalbant apie oficialiųjų rašytinių įrodymų galią, yra išskiriama formalioji įrodomoji galia ir materialioji įrodomoji galia².

(a) „Formalioji įrodomoji galia patvirtina tai, kad asmuo, išdavęs dokumentą, iš tikrųjų pareiškė šiame dokumente patvirtintus paaiškinimus. Norint užtikrinti šios įrodomosios galios veikimą, būtina, kad dokumentas būtų tikras“³.

(b) Kalbant apie materialiąją įrodomąją galią, turimas omenyje dokumento turinys ir jo santykis su įrodinėjamomis aplinkybėmis.

Didesnę įrodomąją galią ir *prima facie* įrodymų statusą oficialieji įrodymai turi tuomet, kai kalbama apie formaliąją įrodymų galią. Kai kalbama apie materialiąją rašytinių įrodymų galią, teisėjas vadovaujasi CPK 185 straipsnyje įtvirtintu laisvo įrodymų vertinimo principu ir jokie įrodymai jam neturi iš anksto nustatytos galios.

Reziumuojant, norėtume pabrėžti, jog įrodinėjimo procese ypatingą, išskirtinę vietą užima *prima facie* įrodymai, kuriems nustatyta speciali sudarymo bei jų nugalinėjimo tvarka. Kai kurių kategorijų bylose *prima facie* įrodymų statusas yra suteikiamas ir eksperto išvadai (pavyzdžiui, pripažįstant asmenį neveiksniu) bei apžiūros protokolui (pavyzdžiui, tiriant autoįvyki).

¹ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002, p-118.

² Fasching H. W. Kommentar zur den Zivilprozessgesetzen, III Bd., Wien, 1966. S. 896.

³ Nekrošius V. Oficialūs rašytiniai įrodymai civiliniame procese//Teisė. 1999, Nr. 33(4), p-67.

2.2. PRIVATIEJI RAŠYTINIAI ĮRODYMAI

Terminas „privatus“ reiškia priklausantį atskiram asmeniui, nuosavą, netarnybinį, neoficialų¹. Taigi ši reikšmė yra visiškai priešinga žodžio „oficialus“ reikšmei. Iš sąvokos aiškiai matyti, jog privačiuosius rašytinius įrodymus turėtų sudaryti ne viešosios įstaigos, tačiau privatūs asmenys ir privačiais tikslais. Todėl privatieji įrodymai neturi ryšio su asmens užimamomis pareigomis ar bet kokiais kitais santykiais, kurie būtų susiję su darbo procesu.

Austrijos CPK privačius rašytinius įrodymus skisto į kelias grupes:

1) rašytiniai įrodymai, kuriuos pasirašė juos sudaręs asmuo arba patvirtino notaras;

2) kiti privatūs rašytiniai įrodymai².

Iš pateiktos klasifikacijos matyti, jog pirmajai privačiųjų rašytinių įrodymų grupei yra būdinga tai, kad juose esančias aplinkybes patvirtina juos sudaręs asmuo arba notaras - viešasis asmuo, turintis valstybės pasitikėjimą. Todėl šiems privatiesiems rašytiniams įrodymams yra suteikiamas prioritetas prieš kitus privačiuosius rašytinius įrodymus. Kitus privačiuosius rašytinius įrodymus turi įvertinti teismas vadovaudamasis laisvu įrodymų vertinimo principu ir savo vidiniu įsitikinimu.

Taigi galime padaryti išvadą, jog „oficialieji rašytiniai įrodymai visiškai įrodo juose minimas aplinkybes, tuo tarpu privatūs rašytiniai įrodymai tam tikrais atvejais visiškai įrodo tik tai, kad juose esančius paaiškinimus pateikė asmuo, pasirašęs dokumentą“³.

Privačiųjų rašytinių įrodymų pavyzdžiais galėtų būti asmenų rašyti laišakai, dienoraščiai, sutartys, paskolos rašteliai, rašytiniai pareiškimai ar pan.

Nors, kaip buvo minėta, tik oficialiesiems rašytiniams įrodymams yra suteikiama padidinta įrodomoji galia, tačiau tai nereiškia, kad privatieji rašytiniai įrodymai ne vaidina jokio vaidmens teismų praktikoje. Pavyzdžiui, nagrinėdamas ginčą tarp ieškovės Svetlanos Torovec ir atsakovo Vytauto Adomaičio, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nustatė, jog atsakovas buvo nepateikęs teismams rašytinių įrodymų, kad grąžino skolą ieškovei, nors tuometinio CK 244 straipsnis (dabartinio CK 6.65 straipsnio 1 dalis) numatė, jog skolininkas, įvykdęs prievolę, gali reikalauti iš kreditoriaus pakvitavimo, kad prievolė visiškai ar iš dalies įvykdyta. Todėl buvo

¹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Red. Keinys S., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

² Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002, p-120.

³ Ten pat.

nustatyta, kad atsakovas savo prievolės neįvykdė¹. Taigi matyti, kad šiuo atveju lemiamą vaidmenį suvaidino privatieji rašytiniai įrodymai, kurių nepateikus atsakovo kasacinis skundas buvo atmestas.

Nors įstatymas oficialiems rašytiniams įrodymams, visiškai įrodantiems juose minimas aplinkybes, suteikia padidintą įrodomąją galią, tačiau, kaip rodo teismų praktika, privatūs rašytiniai įrodymai taip pat užima svarbią vietą bylos nagrinėjime, ypač kai reikia išsiaiškinti aplinkybes, kurias geriausiai gali žinoti šalys ar kiti asmenys.

III. RAŠYTINIŲ ĮRODYMŲ YPATUMAI

Civilinio proceso tikslas - nustatyti tiesą - nėra taip lengvai pasiekiamas. Įrodinėjimo proceso metu teismas yra įpareigotas ištirti daugybę įrodymų, nuspręsti, kurie iš jų yra priimtini dėl to, kad gauti laikantis įstatymo nustatytų reikalavimų, kuriuos reikia atmesti, kaip nesusijusius su byla ir nepatvirtinančius ar nepaneigiančius vienokių ar kitokių faktinių aplinkybių. Taigi teismas, siekdamas galutinai išspręsti ginčą, turi atrinkti įrodymus, kurie geriausiai patvirtintų arba paneigtų tam tikras bylos aplinkybes ir kurie neprieštarautų vieni kitiems. Todėl yra svarbu žinoti, koks yra visų įrodymų tarpusavio santykis, kuo jie skiriasi vieni nuo kitų ir kuo panašūs, koks rašytinių įrodymų santykis su kitais įrodymais.

CPK 177 straipsnyje nurodyta, kas laikytina įrodymais civilinėje byloje. Tai yra šalių ir trečiųjų asmenų (duoti tiesiogiai arba per atstovus) paaiškinimai, liudytojų parodymai, rašytiniai įrodymai, daiktiniai įrodymai, apžiūrų protokolai bei ekspertų išvados.

CPK 185 įtvirtinta nuostata, jog, vadovaudamasis įstatymais, visus įrodymus, kurie yra byloje, teismas ištiria pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą objektyviu ir visapusišku aplinkybių išnagrinėjimu. Ši įrodymų vertinimo taisyklė ne kartą buvo pabrėžta ir teismų praktikoje. Ne vienoje byloje Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, jog „įrodymų vertinimas civilinėje byloje grindžiamas taip vadinama tikėtinumo taisykle, kurios esmę sudaro laisvo įrodymų vertinimo principas. Šis principas reiškia, kad teismas suteikia didesnę įrodomąją galią tam įrodymui, kuris suponuoja didesnę vieno ar kito fakto buvimo ar nebuvimo tikimybę. Kodėl

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/1999 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=16862>] prisijungimo laikas 2005 10 06.

vienas įrodymas sąlygoja didesnę tikimybę negu kitas, sprendžia teismas, remdamasis CPK (...) suformuluotomis įrodymų vertinimo taisyklėmis“¹.

Vadinasi, tam, kad būtų priimtas teisėtas ir pagrįstas sprendimas, reikia kompleksiskai vertinti visus įrodymus, kurie surinkti ir ištirti vykstant procesui.

To paties CPK 185 straipsnio 2 dalyje teigiama, jog įrodymai neturi teismui išanksto nustatytos galios, išskyrus CPK nustatytas išimtis. Tam, kad pamatytume, ar iš tikrųjų visi įrodymai teismui yra lygiaverčiai, ir koks yra padidintą įrodomąją galią turinčių įrodymų santykis su kitais rodymais, reikia atidžiau panagrinėti visas įrodymų rūšis.

Kadangi labiausiai dominanti įrodymų rūšis yra rašytiniai įrodymai, tai tikslinga kitų įrodymų esmę atskleisti lyginant juos su rašytiniais įrodymais kartu geriau išryškinant rašytinių įrodymų ypatumus, reikšmę teismų praktikoje.

1. RAŠYTINIŲ ĮRODYMŲ SANTYKIS SU KITAIŠ ĮRODYMAIS

Tiek rašytiniais įrodymais, tiek liudytojų paaiškinimais, tiek daiktiniais įrodymais, tiek apžiūrų protokolais ar eksperto išvada yra grindžiamos aplinkybės, kuriomis šalys remiasi kaip savo reikalavimų ir atsikirtimų pagrindu.

Taigi rašytinių įrodymų, kaip ir kitų įrodymų tikslas yra kuo objektyviau atspindėti praeities įvykius, tačiau skirtingų įrodymų rūšių yra skirtingi susiformavimo, atsiradimo šaltiniai. Įrodymai gali patvirtinti arba paneigti tas pačias aplinkybes, gali prieštarauti vienas kitam ar papildyti vienas kitą. Tai taip pat lemia atitinkamų įrodymų rūšių ypatumus civiliniame procese. Be to, kaip jau buvo minėta, skirtingai vertinami viešųjų asmenų pateikti dokumentai ir, pavyzdžiui, liudytojų parodymai ar šalių ir trečiųjų asmenų duoti paaiškinimai. Vadinasi, yra daug faktorių, kurie lemia skirtingų įrodymų rūšių ypatumus, panašumus bei skirtumus, kuriuos geriausiai galima atskleisti lyginant vienus įrodymus su kitais.

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-31/1996 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=16013> prisijungimo laikas 2005 10 06.
LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1149/2003 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=24360> prisijungimo laikas 2005 10 06.

1.1. RAŠYTINIAI ĮRODYMAI IR DAIKTINIAI ĮRODYMAI

CPK 204 straipsnyje daiktiniai įrodymai yra apibrėžiami kaip daiktai, pasižymintys ypatingomis savybėmis arba kurie yra ypatingi pačiu savo buvimu bei gali būti priemonėmis nustatant aplinkybes, turinčias reikšmės bylai.

Jau pats pavadinimas rodo, kad tai yra tam tikri daiktai, materialaus pasaulio objektai.

CK 4.1 straipsnis teigia, jog daiktais laikomi iš gamtos pasisavinti arba gamybos procese sukurti materialaus pasaulio dalykai. Vadinasi, daiktai išsiskiria tuo, kad jie yra apčiuopiami, juos galima paliesti, matyti.

Tas pats pasakytina ir apie daiktinius įrodymus. Iš daiktinių įrodymų apibrėžimo, pateikto CPK 204 straipsnyje, galime išskirti kelias savybes, būdingas daiktiniams įrodymams:

- 1) turi ypatingųjų savybių arba yra ypatingi pačiu savo buvimu;
- 2) gali būti priemonė bylai reikšmės turinčioms aplinkybėms nustatyti¹.

Pažvelgus į pateiktus daiktinių įrodymų požymius, iš pirmo žvilgsnio galima pamanyti, jog daiktiniai įrodymai niekuo nesiskiria nuo rašytinių įrodymų, kadangi tiek rašytiniai įrodymai, tiek daiktiniai įrodymai yra materialaus pasaulio objektai ir paneigia arba patvirtina reikšmingas bylai aplinkybes. Ar iš tiesų tai yra analogiškos ir visai nesiskiriančios įrodymų rūšys galima išsiaiškinti tik detaliau jas panagrinėjus.

Kalbant apie daiktinius įrodymus, reikia pabrėžti, kad didelę reikšmę turi išorinės daiktinių įrodymų žymės. Pavyzdžiui, dokumento klastojimo požymiai, įvairių baldų sulaužymo, automobilio sudaužymo požymiai ar pan. Tai daiktinių įrodymų ypatingosios savybės, kurios gali turėti reikšmės civilinei bylai reikšmingoms aplinkybėms nustatyti. Asmenys, kurie dalyvauja byloje, gali atkreipti teismo dėmesį į jų manymu svarbias bylos nagrinėjimui detales, pavyzdžiui, į tam tikrus daikto pažeidimus.

Be to, kaip jau buvo minėta, daiktiniai įrodymai ir pačiu savo buvimu gali padėti nustatyti bylai reikšmingas aplinkybes. Tokiais daiktinių įrodymų pavyzdžiais galėtų būti įvairūs statiniai, drabužiai, įrankiai, buities prietaisai, baldai. Daiktiniais įrodymais gali būti ir daiktai, dėl kurių vyksta ginčas teisme. Daiktiniai įrodymai yra renkami tokia pačia tvarka kaip ir rašytiniai įrodymai.

Aktai, įvairūs raštai, susirašinėjimo medžiaga, kitokie dokumentai tam tikrais atvejais taip pat gali būti daiktiniais įrodymais. Tačiau šiuo atveju, kaip jau buvo minėta, svarbūs

¹ Mikelėnas V. Civilinio procesas. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 2003. p-492.

yra visų dokumentų išoriniai požymiai. Pavyzdžiui, skutimo, trynimo, braukymo arba kitokios dokumentų klastojimo žymės. Taip pat svarbūs materialūs objektai patys savaime kaip daiktiniai įrodymai.

Taigi reziumuojant galima pasakyti, jog, kalbant apie daiktinius įrodymus, svarbūs yra jų išoriniai požymiai, pavyzdžiui, dokumentų trynimo, skutimo, kitokio klastojimo pėdsakai, rašalo, popieriaus kokybė, dokumento buvimo vieta, baldų, įvairių mašinų apgadinimo ir kitokios žymės, taip pat svarbūs ir patys materialūs daiktai kaip ginčo objektai. Daiktinių įrodymų negalima dauginti, kopijuoti, tiražuoti. Tuo tarpu, kalbant apie rašytinius įrodymus, svarbiausia yra jų turinys, t.y. rašytiniuose įrodymuose esanti informacija, padedanti civilinės bylos nagrinėjimui ir patvirtinanti arba paneigianti reikšmingas bylos nagrinėjimui aplinkybes.

1.2. RAŠYTINIAI ĮRODYMAI IR APŽIŪROS PROTOKOLAS

CPK 210 straipsnyje yra įtvirtinta nuostata, jog apžiūra atliekama tokiu atveju, kai reikia ištirti bylai reikšmingas aplinkybes. Rašytiniai arba daiktiniai įrodymai teismo iniciatyva arba byloje dalyvaujančių asmenų prašymu yra tiriami jų buvimo vietoje. Dėl apžiūros atlikimo teismas priima nutartį. Apžiūrint įrodymus dalyvauja visos sudėties teismas.

Atrodytų, jog apžiūros protokolą būtų galima laikyti oficialiuoju rašytiniu įrodymu, kadangi tam tikras nustatytas aplinkybes protokole patvirtina teisėjai - viešieji asmenys, ekspertai - asmenys, einantys tarnybines pareigas, turintys įgaliojimus atlikti minėtus, su darbo procesu susijusius veiksmus. Be to, pats terminas „protokolas“ dabartinės lietuvių kalbos žodyne apibrėžiamas kaip oficialus susirinkimų, suvažiavimų, konferencijų, teismo posėdžių ir kt. eigos bei nutarimų užrašas¹. Tačiau tiek apžiūros protokolai, tiek rašytiniai įrodymai yra savarankiškos įrodinėjimo priemonės ir turi skirtumų. Galima pastebėti, jog, atliekant apžiūrą, rašytiniai įrodymai jau yra ne savarankiška įrodymų rūšis, bet tyrimo, apžiūros objektas. Šiuo atveju visos sudėties teismas, jeigu reikia į pagalbą pasitelkdamas liudytojus ar ekspertus, aprašo tai, ką pastebėjo tirdamas minėtuosius įrodymus. Jeigu apžiūroje dalyvauja liudytojai arba ekspertai, jiems gali būti pateikta klausimų, į kuriuos atsakius būtų galima nustatyti reikšmingas bylos aplinkybes. Tačiau liudytojų ar ekspertų dalyvavimas nėra būtinas. Atliekant apžiūrą, dėmesys

¹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Red. Keinys S., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

yra koncentruojamas į išorinius įrodymų bruožus, jų ypatybes, o tiriant rašytinius įrodymus, svarbus yra jų turinys ir informacija, kuri padėtų bylos tyrimo eigai. Reikėtų pabrėžti, kad nors apžiūros protokolas ir nėra priskiriamas oficialiesiems įrodymams kaip vienai iš rašytinių įrodymų rūšių, tačiau, detaliau panagrinėjus teismų praktiką, galima pastebėti, jog tam tikrais atvejais apžiūros protokolui yra suteikiama *prima facie* įrodomoji galia. Nagrinėdamas ginčą tarp ieškovo - AB „Lietuvos draudimas“ - ir atsakovo - Egidijaus Šiaudikio – Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išaiškino, kad tais atvejais, kai transporto priemonių draudimo taisyklėse įtvirtinta draudiko pareiga kviesti autoįvykio kaltininką į transporto priemonės techninę apžiūrą, nepranešimas kaltininkui apie apžiūros laiką ir vietą yra įrodinėjimo taisyklių pažeidimas. Sugadintos transporto priemonės apžiūros protokolas yra vienas iš pagrindinių dokumentų, kuriuo remiantis nustatomas autoįvykio metu padarytos žalos dydis. Nekviesdamas į transporto priemonės apžiūrą draudikas pažeidžia savo pareigas ir dėl autoįvykio kalto asmens teises dalyvauti tiriant įrodymus. (...) Ieškovas šias taisykles pažeidė, todėl įrodinėjimo procese atsiradusios abejonės spręstinos ieškovo nenaudai”¹. Iš pateiktų teiginių matyti, jog neabejotinai, tiriant autoįvykio vietą, apžiūros protokolui yra suteikiamas prioritetas ir kad tai pagrindinis įrodymas, kuriam teismas skiria ypatingą reikšmę. Tokia nuostata yra suprantama, kadangi apžiūros protokole yra kruopščiai fiksuojamos visos aplinkybės iš karto po autoįvykio, todėl išsaugoma galimybė kuo objektyviau atkurti praeities įvykius, kiek galima mažiau juos iškraipant. Režiuuojant galima pasakyti, kad tiek rašytiniai įrodymai, tiek apžiūros protokolas yra savarankiškos įrodinėjimo priemonės, tačiau tam tikrais atvejais apžiūros protokolui, kaip ir oficialiesiems rašytiniams įrodymams, yra suteikiama *prima facie* įrodomoji galia.

1.3. RAŠYTINIAI ĮRODYMAI IR EKSPERTO IŠVADA

Terminas „ekspertizė“ yra apibūdinamas kaip specialus tyrimas kam nors nustatyti, paliudyti². Tai rodo, jog žodis „ekspertizė“ yra susijęs su tam tikru procesu, kurio metu tik specialų išsilavinimą turintys žmonės atlieka nustatytas procedūras, padedančias rasti atsakymus į bylos nagrinėjimo metu kilusius klausimus, kuriems atsakyti iškviečiamas ekspertas.

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2005 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=27995> prisijungimo laikas 2005 10 06.

² Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Red. Keinys S., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatyme (toliau tekste – Teismo ekspertizės įstatyme) teismo ekspertizė apibrėžiama kaip proceso veiksmas, kuriuo teismas ar teisėjas skiria teismo ekspertui atlikti ekspertizę ir atsakyti į specialių žinių reikalaujančius klausimus, o teismo ekspertas atlieka jam pavestus tyrimus ir jų rezultatus fiksuoja ekspertizės akte¹.

CPK 212 straipsnyje teigiama, jog išsiaiškinti nagrinėjant bylą kylančius klausimus, reikalaujančius specialių mokslo, medicinos, meno, technikos ar amato žinių, teismas gali skirti ekspertizę ir, atsižvelgdamas į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę, paskirti ekspertą arba pavesti atlikti ekspertizę kompetentingai ekspertizės įstaigai. (...) Ekspertu gali būti skiriamas asmuo, turintis reikiamą kvalifikaciją išvadai duoti.

Iš pateikto apibrėžimo galima išskirti kelis aspektus:

1. reikalingos specialios žinios:

a) mokslo (tikslųjų mokslų - matematikos, fizikos, chemijos, humanitarinių mokslų - istorijos, filologijos, istorijos, gamtos mokslų ir kt.) srityje. Tačiau teismo ekspertizė negali būti skiriama siekiant išsiaiškinti teisės klausimus, kadangi Lietuvos teisinėje sistemoje vyrauja nuostata, jog teisėjas žino įstatymus bei supranta jų esmę (*iura novit curia*);

b) medicinos - psichiatrijos, chirurgijos ir kt.;

c) meno - muzikos, dailės, literatūros;

d) technikos - buitinės technikos, transporto;

e) amato;

f) kitokiose srityse;

2) minėtas specialias žinias gali suteikti teismo paskirtas ekspertas arba ekspertai, kuriems yra pavesta atlikti ekspertizę².

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas terminą „ekspertas“ apibūdina kaip dalyko specialistą, kviečiamą ekspertizei³.

Teismo ekspertizės įstatymo 3 straipsnyje teigiama, jog ekspertas yra asmuo, turintis teismo eksperto kvalifikaciją ir įrašytas į Lietuvos Respublikos teismo ekspertų sąrašą. Jeigu teismo ekspertų sąraše nėra reikiamos specialybės teismo ekspertų, tada ekspertu gali būti skiriamas į minėtą sąrašą neįrašytas asmuo.

Taigi asmuo, galintis būti ekspertu ir duoti išvadą, turi atitikti specialius, įstatymo nustatytus reikalavimus, pavyzdžiui, turėti aukštąjį išsilavinimą, išlaikyti teismo eksperto kvalifikacijos egzaminą, būti neteistas už labai sunkų ar sunkų nusikaltimą ir kt. (Teismo ekspertizės įstatymo 5 straipsnis).

¹ Lietuvos Respublikos ekspertizės įstatymas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 112- 4969.

² Mikelėnas V. Civilinio procesas. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 2003. p-492.

³ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Red. Keinys S., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

Ekspertizės aktą gali surašyti vienas ar keli ekspertai.

Prieš skirdamas ekspertizę, teismas privalo žinoti, kokius klausimus bus norima užduoti ekspertui. Klausimai turėtų būti formuluojami aiškiai, tiksliai, konkrečiai. Šalys taip pat gali formuluoti klausimus, į kuriuos norėtų gauti atsakymą. Pateikti ar ne tuos klausimus ekspertui sprendžia teismas (CPK 213 straipsnis).

Ekspertizės aktą surašo specialiai tam įgaliotas asmuo. Eksperto statusas yra ypatingas dar ir tuo, kad tai yra asmuo, turintis specifinių tam tikros srities žinių, kurių neturi kiti byloje dalyvaujantys asmenys ir būtent dėl šios priežasties jiems yra reikalinga eksperto pagalba. Ekspertizės aktas surašomas jau vykstant civiliniam procesui ir dėl to teismas turi priimti nutartį. Ekspertui yra pateikiama medžiaga, kuri yra būtina tam, kad būtų galima tinkamai parengti išvadą. Žinoma, ekspertas ir pats gali užduoti rūpimus klausimus liudytojams ar pan. Taigi ekspertas, naudodamasis pateikta medžiaga ir turimomis specialiomis žiniomis, atlikęs reikalingą tyrimą ir padaręs išvadas, surašo ekspertizės aktą¹. Svarbu pažymėti ir tai, jog eksperto procesinė padėtis yra ypatinga, kadangi jis yra teisiškai nesuinteresuotas bylos baigtimi. Ši nuostata turėtų garantuoti, jog pateikta išvada bus kuo objektyvesnė ir faktai nebus iškraipyti. Be to, ekspertas gali atsisakyti duoti išvadą, jeigu mano, kad atsakymo pateikimas viršytų jo kompetenciją arba kvalifikaciją arba kad jis neturi pakankamai medžiagos, kuri leistų pateikti kvalifikuotą atsakymą.

Iš apžvelgtos ekspertizės eigos, galima daryti išvadą, jog ekspertizės aktas skiriasi nuo rašytinių įrodymų, visų pirma, tuo, kad skirtingos yra ekspertizės akto ir rašytinių įrodymų kaip įrodinėjimo priemonių atsiradimo aplinkybės.

Vertėtų atkreipti dėmesį į ekspertizės skyrimo ir ekspertizės akto surašymo procedūrą ne tik tai vykstant teisminiam bylos nagrinėjimui, bet ir vykstant vykdymo procesui.

CPK 681 straipsnio 1 dalis teigia, jog teismo antstolis, areštuodamas skolininko turta, įkainoja jį rinkos kainomis, atsižvelgdamas į turto nusidėvėjimą bei išieškotojo ir skolininko, dalyvaujančių arešto metu, nuomones. Tame pačiame straipsnyje pasakyta, kad gali būti skiriama ekspertizė, jeigu antstolis abejoja dėl turto vertės ar išieškotojas ir skolininkas nesutinka su antstolio pateiktu turto įvertinimu.

CPK 682 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad ekspertizę turto vertei nustatyti antstolis skiria patvarkymu, kuriame nurodoma ekspertizės įstaiga arba ekspertas, kuriam yra pavedama atlikti ekspertizę. Vadinasi, CPK įsakmiai reglamentuoja ekspertizės skyrimo procedūrą, kurios privalu laikytis norint, kad ekspertizės aktas būtų pripažintas savarankiška

¹ Driukas A., Jokūbauskas Č., Mikelėnas V. ir kt. Civilinio proceso kodekso komentaras. Antra dalis. Vilnius: Justitia, 2005. p-73.

įrodinėjimo priemone civiliniame procese. Priešingu atveju, pavyzdžiui ekspertizę paskyrus ne antstolio patvarkymu, ekspertizės aktas turėtų būti laikomas rašytiniu įrodymu.

Tokią nuostatą patvirtina ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo praktikoje. Pavyzdžiui, nagrinėdamas bylą pagal pareiškėjo Rimanto Strončiko skundą dėl antstolio veiksmų, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, kad „specialias žinias turinčio asmens tyrimas, atliktas ne pagal antstolio patvarkymą vykdomojoje byloje, o tuo atveju, kai jau nagrinėjamas skundas dėl antstolio veiksmų teisme ir ne pagal teismo nutartį civilinėje byloje, nepaisant išvados tiriamojo mokslinio pobūdžio, negali būti laikomas ekspertize, o jos rezultatus įforminantis dokumentas – eksperto išvada CPK 216 straipsnio prasme (...). Kai yra skundžiami antstolio veiksmai nustatant areštuojamo turto vertę ir tokie veiksmai pripažįstami neteisėtais, teismas, nustatydamas areštuoto turto vertę, negali remtis pareiškėjo pateiktu turto vertinimu, tačiau remiantis CPK 212 straipsniu, laikydamas, kad reikalingos specialios žinios turto vertei nustatyti, turi skirti ekspertizę šiuo klausimu“¹. Jeigu bylą nagrinėjantys teismai šių įstatymo reikalavimų nesilaiko, tai reiškia, kad pareiškėjo turtas ne tik neteisingai įkainojamas, bet ir pažeidžiama turto įkainojimo procedūra.

Pabrėžtina, kad kai kurių kategorijų bylose teismo ekspertizės aktas gali būti laikomas *prima facie* įrodymu, pavyzdžiui, tėvystės (motinystės) nustatymo bylose, bylose dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu.

CPK 389 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata, kad eksperto išvada yra pagrindas tėvytei nustatyti ir atsakovo atsisakymas ekspertizės, atsižvelgiant į visas byloje esančias aplinkybes, teismo gali būti įvertintas kaip tėvystės įrodymas. CPK 465 straipsnio 1 dalyje sakoma, kad pareiškime dėl asmens pripažinimo neveiksniu turėtų būti nurodytos aplinkybės rodančios fizinio asmens psichikos sutrikimą. CPK 466 straipsnyje pasakyta, jog tuo atveju, kai yra duomenų apie fizinio asmens psichinės būklės sutrikimą, bylą nagrinėjantis teisėjas nutartimi paskiria teismo psichiatrijos ekspertizę, jeigu tokia ekspertizė dar nebuvo paskirta.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog yra būtina laikytis ekspertizės skyrimo tvarkos. Priešingu atveju eksperto išvada gali būti nepripažinta kaip savarankiška įrodinėjimo priemonė. Tarkim kad specialistas įvertina turtą, ištiria tam tikrus mechanizmus ar pan. ir surašo aktą pateikdamas savo išvadas, tačiau nesant teismo nutarties skirti teismo ekspertizę. Tokiu atveju tai bus rašytinis įrodymas, bet ne teismo ekspertizės aktas, kadangi tik teismas savo nutartimi gali skirti ekspertizę jau vykstant teismo procesui.

Reziumuojant galima pasakyti, jog ekspertizės aktą ir rašytinius įrodymus galima atriboti pagal kelis požymius:

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-8/2005 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=27691> prisijungimo laikas 2005 10 06.

1) skiriasi asmenų, surašiusių ekspertizės aktą ir rašytinius įrodymus, procesinė padėtis: ekspertas ar ekspertų grupė yra kvalifikaciją bei specialių žinių turintys asmenys, kuriuos skiria teismas. Tai byloje dalyvaujantys, tačiau jos baigtimi nesuinteresuoti asmenys. Asmenys, kurie sudaro rašytinius įrodymus, dažniausiai byloje nedalyvauja ir jos baigtimi nėra suinteresuoti, tačiau reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad įstatymas nedraudžia rašytinius įrodymus pateikti ir suinteresuotiems bylos baigtimi proceso dalyviams;

2) skiriasi rašytinių įrodymų ir ekspertizės akto atsiradimo, surašymo procedūra: rašytiniai įrodymai gali egzistuoti jau prieš pradėdant vykti civiliniam bylos nagrinėjimui. Tuo tarpu eksperto išvada yra surašoma vykstant teismo procesui. Dėl to teismas priima nutartį.

1.4. RAŠYTINIAI ĮRODYMAI IR ŠALIŲ BEI TREČIŲJŲ ASMENŲ PAAIŠKINIMAI

CPK 41 straipsnis šalis apibrėžia kaip ieškovais arba atsakovais civiliniame procese galinčius būti fizinius ir juridinius asmenis. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad pagal CK 2.53 ir 2.56 straipsnius juridiniais asmenimis nelaikomi juridinių asmenų filialai bei atstovybės, todėl jie negalėtų būti ieškovais bei atsakovais civiliniame procese. CPK 46 bei 47 straipsniuose mini trečiuosius asmenis - pareiškiančius ir nepareiškiančius savarankiškų reikalavimų. Tretieji asmenys, pareiškiantys savarankiškus reikalavimus turi tokias pat teises kaip ir ieškovas, tačiau skiriasi jų statusas, kadangi tai yra ne šalis, o byloje dalyvaujantis asmuo, kuris ištraukia į procesą jam jau prasidėjus. Tretieji asmenys, nepareiškiantys savarankiškų reikalavimų, gali įstoti į bylą iki baigiamųjų kalbų pradžios ieškovo arba atsakovo pusėje, jeigu bylos sprendimas gali įtakoti jų teises arba pareigas. Šie asmenys turi procesinį teisinį suinteresuotumą bylos baigtimi, kadangi procesas gali turėti įtaką jų materialinėms teisėms ir pareigoms. Tretieji asmenys, nepareiškiantys savarankiškų reikalavimų, turi tik kai kurias ieškovo teises ir pareigas, tarp jų ir teisę teikti paaiškinimus.

Trečiųjų asmenų pateikti paaiškinimai yra ypatingi tuo, kad tai yra dalyvaujantys byloje asmenys, vadinasi, jie yra teisiškai suinteresuoti bylos baigtimi, todėl jų duoti paaiškinimai turi būti vertinami itin kruopščiai. Prieš duodami paaiškinimus, tretieji asmenys turi prisiekti, nors, kaip Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas bylą tarp ieškovo - Egidijaus Tiškaus - ir atsakovo - AB „Šiaulių banko“ - pabrėžė, „priesaikos nebuvimo faktas savaime negalėtų visiškai panaikinti tokių paaiškinimų įrodomosios galios, tiesiog tokie

įrodymai turėtų būti vertinami kitų byloje surinktų įrodymų kontekste, atsižvelgiant į tinkamos priesaikos nedavimo priežastis“¹.

Kita vertus, tai yra asmenys, kurie gali žinoti tam tikras bylos aplinkybes geriau negu bet kas kitas, todėl tai yra nepakeičiamas žinių šaltinis ir dėl šios priežasties jo ignoruoti negalima, tačiau reikia turėti galvoje, kad duoti paaiškinimai turi specifika, nes šalys ir tretieji asmenys yra suinteresuoti bylos baigtimi, todėl tam tikras aplinkybes gali nusišlepti, iškraipyti ar pan.

Pagal CPK 186 straipsnį tretieji asmenys, tie kurie pareiškia savarankiškus reikalavimus, taip pat ir tie, kurie savarankiškų reikalavimų nepareiškia, savo paaiškinimus gali pateikti ir žodžiu, ir rašytine forma. Iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti, jog trečiųjų asmenų raštu duoti paaiškinimai niekuo nesiskiria nuo rašytinių įrodymų. Tačiau išanalizavę minėtą CPK 186 straipsnį, galime pabrėžti tokius skirtumus tarp rašytinių įrodymų ir šalių bei trečiųjų asmenų paaiškinimų:

1) tam tikrais atvejais skiriasi įrodymų pateikimo forma - trečiųjų asmenų paaiškinimai gali būti duodami ir raštu, ir žodžiu, nors rašytine forma tretieji asmenys savo paaiškinimus pateikia išimtiniais atvejais, pavyzdžiui, įrodymų užtikrinimo tvarka (CPK 186 straipsnio 3 dalis). Paaiškinimai žodžiu gali būti duodami ir per atstovus. Rašytiniai įrodymai, kaip, beje, matyti ir iš paties pavadinimo, yra pateikiami teismui rašytine forma. Jie gali būti aptariamami žodžiu teismo posėdžio metu;

2) skiriasi subjektų, pateikiančių įrodymus, procesinė padėtis: nesvarbu, ar tretieji asmenys pareiškia, ar nepareiškia savarankiškų reikalavimus, tačiau jie dalyvauja byloje ir yra vienaip ar kitaip suinteresuoti bylos baigtimi, o rašytinius įrodymus pateikiantys subjektai paprastai nedalyvauja byloje ir nėra teisiškai suinteresuoti jos baigtimi (išskyrus tam tikrus atvejus).

Taigi pagrindinis skirtumas tarp rašytinių įrodymų ir trečiųjų asmenų paaiškinimų yra būtent jų kilmės šaltinis. Be abejo, negalima nepastebėti fakto, kad rašytinių įrodymų turinys lieka nepakitęs nuo jų užfiksavimo momento. Šito negalima pasakyti ir apie liudytojų parodymus, kurie gali kisti bėgant laikui priklausomai nuo liudytojo amžiaus, atminties ir kitų subjektyvių faktorių.

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2005 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=28402> prisijungimo laikas 2005 10 06.

1.5. RAŠYTINIAI ĮRODYMAI IR LIUDYTOJŲ PARODYMAI

CPK 189 straipsnyje teigiama, jog liudytoju gali būti kiekvienas asmuo, nesvarbu, koks jo amžius ir giminystės ryšiai su byloje dalyvaujančiais asmenimis, kuriam gali būti žinomos kokios nors aplinkybės, turinčios ryšį su byla.

Pagal apibrėžimą matyti, jog liudytojui keliami tik keletas reikalavimų:

- 1) žinoti kokias nors aplinkybes, kurios gali turėti reikšmės bylos nagrinėjimui;
- 2) nebūti:
 - a) atstovu civilinėje byloje,
 - b) gynėju baudžiamojoje byloje,
 - c) asmeniu, kuris dėl fizinių ar psichinių trūkumų negali teisingai suvokti bylai reikšmingų aplinkybių ir jų išdėstyti,
 - d) dvasininku,
 - e) mediku,
 - f) kitu įstatymų numatytu asmeniu, jeigu parodymų davimas reikštų profesinės ar kitokios paslapties atskleidimą arba asmens parodymais nebūtų galima tikėti dėl jo psichinės arba kitokios ligos, turinčios įtakos objektyviam, logiškam mąstymui ar sugebėjimui mintis išreikšti.

Tam, kad liudytojų parodymai būtų pripažinti tinkama įrodinėjimo priemone civilinėje byloje, turi būti laikomasi CPK numatytos tvarkos. Ši tvarka nurodyta CPK 192 straipsnyje, kur nustatyta, kad kiekvienas iš liudytojų šaukiamas į teismo salę, apklausiamas atskirai, neapklausti liudytojai negali būti teismo posėdžio salėje bylos nagrinėjimo metu ir pan. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo praktikoje taip pat patvirtino taisyklę, jog itin svarbu laikytis liudytojų parodymų procedūros, nes „kitokia tvarka gauti duomenys iš asmens, kuriam žinomos su byla susijusios aplinkybės, nelaikomos įrodymu. Liudytojo parodymai, gauti ne Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka, pavyzdžiui, patvirtinant juos pas notarą, neatitinka įstatymo reikalavimų ir negali būti laikomi įrodymais (Civilinio proceso kodekso 57 straipsnis pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenumo 1991 m. kovo 29 d. nutarimo Nr. 2, patvirtinto Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 1995 m. vasario 10 d. nutarimu Nr. 6, 19 punktą)¹.

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-25/2001 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=11237> prisijungimo laikas 2005 10 06.

Tiesa, vertėtų atsiminti, kad jau minėtoje byloje Egidijus Tiškus prieš AB „Šiaulių banką“, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, jog priesaikos nebuvimo faktas pats savaime negali visiškai panaikinti tokių trečiųjų asmenų paaiškinimų įrodomosios galios, o tokie įrodymai turi būti vertinami kitų byloje surinktų įrodymų kontekste. Manytume, kad tokią pat taisyklę būtų galima pritaikyti ir liudytojų parodymams, duotiems be priesaikos.

Liudytojais parodymus gali duoti ir žodžiu, ir raštu. Raštu parodymus liudytojais, kaip ir tretieji asmenys paaiškinimus, duoda išimtiniais atvejais: teismo pavedimo vykdymo arba įrodymų užtikrinimo tvarka (CPK 195 straipsnis).

Liudytojas yra proceso dalyvis, teisiškai nesuinteresuotas bylos baigtimi. Be abejo, kartais gali pasireikšti ir netiesioginis teisinis suinteresuotumas bylos baigtimi, pavyzdžiui, liudytojui esant vienos iš šalių giminaičiu, draugu, bendradarbiu ar pan., todėl teismui tokių liudytojų parodymus reikėtų vertinti kritiškai, kadangi jie gali būti neobjektyvūs.

Reziumuojant galima pastebėti tokius rašytinių įrodymų ir liudytojų parodymų skirtumus:

1) skiriasi asmenų, kurie sudaro rašytinius įrodymus ir duoda parodymus kaip liudytojais, procesinė padėtis. Kaip jau buvo minėta kalbant apie trečiųjų asmenų paaiškinimus, rašytinius įrodymus pateikia nedalyvaujantys byloje ir nesuinteresuoti jos baigtimi asmenys. Liudytojais yra byloje dalyvaujantys asmenys, nors ir teisiškai nesuinteresuoti jos baigtimi, tačiau žinantys tam tikrų faktų, kurie gali padėti išsiaiškinti vienokias ar kitokias bylos aplinkybes;

2) skiriasi įrodymų pateikimo forma: rašytiniai įrodymai visada pateikiami raštu ir dažniausiai jie tam tikrų asmenų būna sudaryti dar iki proceso pradžios. Liudytojais parodymus duoda žodžiu, teismo posėdyje, prieš tai prisiekia. Išimtiniais atvejais parodymai gali būti duodami raštu (CPK 195 straipsnis);

3) liudytojų parodymai visada duodami jau prasidėjus procesui.

2. RAŠYTINIŲ ĮRODYMŲ SU TRŪKUMAIS ĮRODOMOJI GALIA

Kaip jau buvo minėta, nagrinėjant bylą, gali pasitaikyti situacijų, kai pateiktuose teismui įrodymuose gali būti tam tikrų defektų: braukymų, taisymų, skutimų, trynimų arba kitokių trūkumų. Kaip tokiu atveju turėtų elgtis teismas, kaip jis turėtų vertinti tokius įrodymus?

CPK 202 straipsnyje įtvirtinta tokia nuostata: jeigu teismui pateiktuose rašytiniuose įrodymuose yra taisymų ar kitokių išorinių trūkumų, taip pat jeigu pateikiamos tik rašytinių įrodymų kopijos dėl to, kad jų originalai nėra išlikę, apie šių įrodymų įrodomąją galią sprendžia bylą nagrinėjantis teismas.

Pagal minėtą nuostatą galima išskirti dvi grupes situacijų, kuomet teismui pateikiami rašytiniai įrodymai gali kelti abejonių:

1) rašytiniuose įrodymuose yra matomi taisymai arba kitokie išoriniai trūkumai: braukymas, trynimas, skutimas, kitokie taisymai rodo, jog dokumento tekstas jau buvo keistas, todėl nebėra pirminės, anksčiau buvusios informacijos atitinkamame rašte. Dėl šios priežasties natūralu, kad teismui kyla abejonių - ar pakeitimus buvo būtina daryti atsižvelgiant į realiai pasikeitusią situaciją, ar asmuo, taisęs dokumento turinį, turėjo teisę tai daryti, ar visgi tai buvo padaryta sukčiaujant, sąmoningai siekiant iškraipyti informaciją.

Šie klausimai itin aktualūs kai teismui pateikiami oficialūs rašytiniai įrodymai, turintys tam tikrų trūkumų, kadangi pastarieji turi padidintą įrodomąją galią. Tokiu atveju reikėtų vadovautis CPK 203 straipsniu, kuris nurodo, kad tuo atveju, jeigu bylą nagrinėjančiam teismui kyla abejonių dėl oficialiųjų rašytinių įrodymų tikrumo, jis gali pareikalauti paaiškinimų iš dokumentą išdavusio asmens arba palyginti turimą dokumentą su kitais to paties asmens išduotais arba patvirtintais dokumentais.

Oficialiųjų rašytinių įrodymų trūkumai gali pasireikšti ne tikrai braukymu, trynimu, skutimu ar pan. Reikia prisiminti, kad oficialiesiems rašytiniams įrodymams kaip *prima facie* galią turintiems įrodymams yra keliami reikalavimai: 1) formos, 2) tikrumo; 3) kompetencijos. Pažeidimas kurio nors iš minėtų reikalavimų gali reikšti, kad oficialusis rašytinis įrodymas neteks savo įrodomosios galios arba bus pripažintas rašytiniu įrodymu su trūkumais. Viskas priklauso nuo to, kokios svarbos tie trūkumai yra¹.

Vienoje iš bylų Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas ginčą tarp ieškovo AB „Lietuvos draudimas“ ir atsakovo Egidijaus Šiaudikio, sprendė klausimą, ar byloje pateikti įrodymai yra su trūkumais, ar jais galima remtis nagrinėjant bylą. Buvo pripažinta, jog transporto priemonės apžiūros protokolai laikytini rašytiniais įrodymais su trūkumais, nes juose nėra autoįvykio kaltininko parašo. „Pagal CPK 202 straipsnį teismas apie rašytinių įrodymų su trūkumais įrodomąją reikšmę sprendžia ištyręs ir įvertinęs visų kitų byloje ištirtų įrodymų duomenis“².

2) pateikiamos tik rašytinių įrodymų kopijos, kadangi nėra išlikę originalų.

¹ Nekrošius V. Oficialūs rašytiniai įrodymai civiliniame procese//Teisė. 1999, Nr. 33(4), p-67.

² LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2005 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=27995> prisijungimo laikas 2005 10 06.

Kalifornijos įrodymų kodekso 1001 taisyklėje, 3 dalyje teigiama, kad rašytinio įrodymo originalas yra arba visas rašytinis įrodymas, arba tik tam tikra atitinkamo rašytinio dokumento dalis. Tos pačios taisyklės 4 dalyje sakoma, jog rašytinio dokumento dublikatas yra dokumentas arba jo dalis, pagamintas iš tokios pat medžiagos kaip ir originalas fotografavimo, elektroninio perrašymo, cheminės reprodukcijos ar kt. būdais ir tiksliai atkartojantis originalų dokumentą¹. CPK nėra pateikiama dokumento originalo ar kopijos sąvokos, tačiau CPK 114 straipsnio 3 dalyje teigiama, jog tuo atveju, kai su procesinio dokumento turiniu yra susijusi tik dalis dokumento, teismui gali būti pateikiamos atitinkamo dokumento dalys - išrašai, ištraukos.

Pagal pateiktus apibrėžimus atrodytų, jog rašytinių dokumentų kopijos tiksliai atkartoja originalo turinį, todėl teismui neturėtų būti itin svarbu, ar jam pateikiama originali dokumento versija, ar kopija. Tačiau visgi teismui gali kilti abejonė dėl dokumento tikrumo, kadangi gali pasitaikyti, jog informacija dokumente yra keista, ir, neturint originalo bei negalint jo palyginti su kopija, būtų sunku išsiaiškinti, ar informacija iš tikrųjų pakeista, jeigu pakeista, tai kokių tikslu tai daryta, ar dokumentas nebuvo klastojamas. Šioje situacijoje, kaip jau buvo minėta ne kartą, teismas vadovaujasi laisvo įrodymų vertinimo principu ir apie šių įrodymų įrodomąją vertę sprendžia įvertinęs visų kitų byloje ištirtų įrodymų duomenis².

Teismų praktikoje taip pat pasitaiko atvejų, kai teismui dėl vienokių ar kitokių priežasčių yra pateikiamos dokumentų kopijos. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas bylą pagal ieškovo - AB „Lietuvos energija“ Lietuvos elektrinės - ieškinį atsakovui - Trakų rajono savivaldybės merui - pasakė, jog CPK tuometinis 78 straipsnis (dabartinis 114 straipsnis) civiliniame procese nedraudžia naudoti dokumentų kopijų kaip rašytinių įrodymų. Nagrinėtoje byloje ieškovas pateikė sudarytų sutarčių kopijas, kurios buvo nepatvirtintos. Atsakovas teigė, jog nepatvirtintos dokumentų kopijos bei išrašai neturi įrodomosios galios. Tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad CPK nedraudžia procese naudoti dokumentų kopijas kaip rašytinius įrodymus. Be to, byloje nebuvo įrodyta, jog kopijos netikslios, todėl, jos, vadovaujantis CPK, yra rašytiniai įrodymai³. Galima daryti išvadą, kad CPK nereikalauja pateikti patvirtintas rašytinių dokumentų kopijas, tačiau teismui kilus įtarimų dėl kopijos atitikimo originalui arba šaliai pateikus įrodymų, jog kopija neatitinka originalaus dokumento, pastarasis teismo gali būti ir nepripažįstamas rašytiniu įrodymu.

CPK 202 straipsnyje minimi trūkumai, kuriems esant rašytiniai įrodymai gali netekti įrodomosios galios ir būti nepripažinti rašytiniais įrodymais. Norėtume atkreipti dėmesį į tokius atvejus, kai teismui pateikti įrodymai (pavyzdžiui, eksperto išvada) turi trūkumų. Šiais

¹ Federal evidence. West group. 2003-2004. psl - 206-207.

² LAT teisėjų senato nutarimas Nr. 51 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 51, 12.5 punktą
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=28523> prisijungimo laikas 2005 11 25

³ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-122/2001 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=10953> prisijungimo laikas 2005 10 06.

atvejais, atvirkščiai - dėl tų trūkumų dokumentai nepraranda įrodomosios galios visiškai, tačiau yra pripažįstami rašytiniais įrodymais. Gali pasitaikyti situacija, kai šalys remsis baudžiamojoje byloje surinktais įrodymais arba teismo sprendimu, priimtu baudžiamojoje byloje, kuris nėra įsiteisėjęs. Kaip tokiu atveju teismas turėtų vertinti pateiktus įrodymus, kokį statusą jiems suteikti? Atsakymą į šį klausimą pateikė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nagrinėdamas bylą pagal ieškovo - Pauliaus Vaitiekūno - ieškinį atsakovams - Krašto apsaugos savanoriškoms pajėgoms, SKAT Kauno apskrities teritorinei gynybos rinktinei. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, jog tuo atveju, kai baudžiamoji byla nėra išnagrinėta, jos tyrimas sustabdytas, negalima kalbėti apie prejudicinį faktą. Baudžiamojoje byloje surinkti dokumentai gali būti laikomi rašytiniais įrodymais civilinėje byloje jeigu juose yra duomenų, patvirtinančių arba paneigiančių bylai turinčias reikšmės aplinkybes. Pavyzdžiui, poėmio ir kratos protokolai, apyrašai dokumentų, paimtų iš atitinkamų asmenų ir kiti dokumentai¹.

Tokia pat nuostata įtvirtinama ir kitoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nagrinėtoje byloje - tarp ieškovo - Egidijaus Šiaudikio - ir atsakovo - AB „Šiaulių bankas“. Buvo pabrėžta, jog „tai, kad dėl subjektyvių ar objektyvių baudžiamojo proceso prasme kriterijų yra negalima fizinio asmens baudžiamoji atsakomybė, nereiškia, kad tokio asmens, ar atsakingo už jo veiksmus juridinio asmens (...) atžvilgiu negalima civilinė atsakomybė. Nors baudžiamoji byla ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu (...) nutraukta, nesurinkus pakankamai duomenų, pagrindžiančių (...) kaltę dėl nusikaltimo padarymo, tačiau faktai, nustatyti ikiteisminio tyrimo pareigūnų nutarimais, teismui prejudicinės galios neturi (CPK 182 straipsnio 2 punktas). Toks nutarimas pripažįstamas rašytiniu įrodymu, kaip ir kiti baudžiamojoje byloje surinkti rašytiniai įrodymai. Ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimas nutraukti baudžiamąją bylą nedaro niekiniais baudžiamojoje byloje surinktų rašytinių įrodymų, jie turi būti analizuojami ir vertinami visų nustatytų civilinės bylos aplinkybių kontekste, o kad dalyvaujančio byloje asmens paaiškinimai, gauti baudžiamosiose bylose, yra tiriami ir vertinami nagrinėjant civilines bylas yra nurodęs ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas 2004 m. gruodžio 30 d. nutarime Nr. 51 (12.3 punktas)“².

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teismų praktikos apibendrinimuose civilinėse bylose pabrėžiama, jog tuo atveju, kai „kitoje byloje dalyvauja arba nebedalyvauja nors vienas dalyvis civilinio teisinio santykio, dėl kurio yra įsiteisėjęs teismo sprendimas, toks sprendimas prejudicinės galios nebetenka ir vertinamas kaip rašytinis įrodymas kartu su kitais įrodymais“³.

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-924/2000 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=18982> prisijungimo laikas 2005 10 06.

² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 51, 12.3 punktas
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=28523> prisijungimo laikas 2005 11 25

³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teismų praktikos apibendrinimai civilinėse bylose. Lietuvos teismų praktika. Civilinė teisė ir civilinis procesas (1991 01 17 – 2000 06 16), trečias papildytas leidimas, 2001. p-123.

Atsižvelgiant į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką ir į CPK nuostatas galima teigti, jog faktas, kad įrodymai turi trūkumų, automatiškai nereiškia, kad jie negali patvirtinti arba paneigti bylai reikšmingų aplinkybių. Ar įrodymai su trūkumais turės įrodomąją galią, ar ne – kiekvienu atveju sprendžia teismas, vadovaudamasis įrodymų vertinimo taisyklėmis. Tam tikrais atvejais, trūkumų turinčiam įrodymui gali būti taikomas kitoks teisinis režimas (pavyzdžiui, jeigu ekspertizė skirta ne teismo nutartimi, tai eksperto išvada bus laikoma rašytiniu įrodymu).

IV. RAŠYTINIŲ ĮRODYMŲ VIETA ĮRODYMŲ SISTEMOJE

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ne vienoje iš nagrinėtų bylų yra pabrėžęs, jog „civiliniame procese įrodinėjimas turi savo specifiką - nėra nustatyta, kad teismas gali daryti išvadą apie tam tikrų aplinkybių buvimą tik tada, kai dėl jų egzistavimo nėra absoliučiai jokių abejonių. Išvadą apie faktų buvimą teismas civiliniame procese gali daryti ir tada, kai tam tikros abejonės dėl fakto buvimo išlieka, tačiau visuma byloje esančių įrodymų, leidžia manyti esant labiau tikėtina atitinkamą faktą buvus, nei jo nebuvus. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. kovo 26 d. nutartis, priimta *G. Šimkuvienė v. Knygų prekybos valstybinės firmos „Knyga“ Raseinių filialas*, bylos Nr. 3K–3-260/2001 ir kt.). Teisės doktrina įrodinėjimo apimties kriterijumi laiko vadinamąjį *protingo žmogaus* etaloną¹.

Iš pateiktos formuluotės matyti, jog visais atvejais svarbu kiekvieną iš byloje esančių įrodymų tirti ir vertinti kitų įrodymų kontekste. Taip yra todėl, kad dažnai teismo praktikoje pasitaiko, jog vieni ar kiti įrodymai turi tam tikrų trūkumų ir apie jų įrodomąją galią bei reikšmę galutinio sprendimo priėmimui sprendžiama tikrai vienus įrodymus lyginant su kitais.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ne kartą yra pabrėžęs tai, kad vertinant visus įrodymus, „sprendžiant, ar tam tikri faktai įrodyti, turi reikšmės ne teorinis įrodymų šaltinių ar įrodomųjų faktų klasifikavimas, o tai, ar duomenys tikslūs, išsamūs, patikimi, susiję su nustatinėjamomis aplinkybėmis. Įrodymų patikimumas gali būti siejamas su tuo, ar suinteresuoti, ar pašaliniai asmenys aiškino aplinkybes. Gali turėti reikšmės ir tai, kad aplinkybes nurodė šalių giminaičiai, tačiau jų nurodomos aplinkybės negali būti kritiškai vertinamos tik dėl giminystės

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2002 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=10226> prisijungimo laikas 2005 10 06.

fakto. Jos turi būti vertinamos, atsižvelgiant į pateiktų žinių tikslumą, išsamumą, jų visumą ir sąryšį su kita informacija¹.

Taigi vertinant įrodymų svarbą ir nustatant, ar jie vaidina lemiamą vaidmenį patvirtinant ar paneigiant vienas ar kitas aplinkybes, ar ne, reikia atkreipti dėmesį į tris kriterijus:

- 1) įrodymų tikslumą;
- 2) įrodymų patikimumą ir sąsają su byla;
- 3) įrodymų išsamumą².

Vadinasi, vertinat kiekvieną įrodymą, reikia atsižvelgti į jų ryšį su byla, į tai, kiek konkrečiai jie paneigia ar patvirtina tam tikrus faktus. Taip pat svarbu pažymėti, jog faktas, kad vienos iš šalių giminaitis pateikė tam tikras bylai reikšmės turinčias aplinkybes nėra lemiantis, nors į tai atsižvelgti patariama. Mūsų manymu, faktui, jog tam tikrus įrodymus pateikia kurios nors iš šalių giminaitis, reikėtų suteikti didelę reikšmę ir tokius parodymus vertinti kritiškai, nes nors ir pripažįstama, kad liudytojai neturi tiesioginio teisinio suinteresuotumo bylos baigtimi, tačiau jie vis gi gali turėti netiesioginį suinteresuotumą ginčo baigtimi. Be to, derėtų atsižvelgti į tai, kokie tai giminės, ar su jais artimai bendraujama, kadangi pasitaiko atvejų, kai giminės iš viso nepalaiko ryšių ar net nesutaria tarpusavyje, o su kai kuriais asmenimis, su kuriais nesieja giminystės ryšys, palaikomi artimi santykiai, todėl būtent jų pateikti įrodymai turėtų būti vertinami kritiškai.

Pagal minėtas nuostatas atrodytų, kad visi įrodymai, kurie yra byloje ir yra tikslūs, išsamūs bei patvirtina reikšmingas tyrimui aplinkybes, turi vienodą reikšmę sprendžiant civilinį ginčą tarp šalių, išskyrus CPK 197 straipsnio 2 dalį, kurioje nurodyta, kad prioritetas suteikiamas įstatymų reikalavimus atitinkantiems oficialiesiems rašytiniams įrodymams. Tačiau, ar šia norma vadovaujasi teismai nagrinėdami bylas, galima pamatyti tik išanalizavus teismų praktiką.

Nagrinėdamas bylą, kurioje ieškovė buvo Daiva Bartkevičienė, atsakovai - Alma Lukoševičienė, Aldona Abromavičienė, Albinas Dailydėnas - Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, jog proceso metu buvo vadovautasi visais surinktais įrodymais: šalių paaiškinimais, liudytojų parodymais, rašytiniais įrodymais, ekspertų išvadomis. Toliau nurodoma, kad pagrindiniais įrodymais minėtoje byloje pagrįstai buvo laikomi medicininiai duomenys bei eksperto išvada, t.y. jiems suteikta padidinta įrodomoji galia. Taip atsitiko todėl, kad byloje apklaustų liudytojų parodymai buvo subjektyvūs ir prieštaringi, nes kiekviena iš šalių kvietė liudytojus, kurie tvirtino šalių nurodytus faktus. Ir nors matėsi, kad liudytojų parodymų visuma nepaneigė ekspertų išvadomis konstatuotų faktų, teismas pažymėjo, jog liudytojų parodymus

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-601/2003 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=8937> prisijungimo laikas 2005 10 06.

² Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. p-108.

teismas vertino kritiškai¹. Iš nagrinėtos bylos akivaizdu, jog prioritetas teikiamas objektyviems ir tiksliais įrodymams, stengiantis kuo labiau atsiriboti nuo subjektyvumo, netikslumo. Mūsų manymu, tai užtikrina teisingą teismo procesą, efektyvią žmogaus teisių apsaugą, pasitikėjimą teismo institucijomis.

Apibendrinus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teiginius, matome, jog labai svarbu atsižvelgti į įrodymų visetą, kadangi tik taip geriausiai atspindima objektyvi situacija ir atmetami kaip nepagrįsti vienas kitam prieštaraujantys, subjektyvūs įrodymai².

Nagrinėdamas kitas bylas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas papildė prieš tai minėtą nuostatą - jog reikia atsižvelgti į įrodymų visetą - teiginiu, kad, net ir vertinant įrodymų visetą labai svarbu išsiaiškinti kiekvieno iš byloje pateiktų įrodymų kilmę, susiformavimo šaltinį, tikslumą. Šie kriterijai įgalina teismą atrinkti įrodymus, kuriais vadovaudamasis teismas priimtų teisėtą ir pagrįstą sprendimą³.

Sprendžiant ginčą tarp ieškovės Aldonos Čiužatės ir atsakovo 49-tos vidurinės mokyklos dėl drausminės nuobaudos panaikinimo ir įsakymo dėl darbo sąlygų pakeitimo pripažinimo neteisėtu, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nustatė, jog ieškovės teiginiai, kad ji nepadarė darbo drausmės pažeidimo, yra nepagrįsti, kadangi prieštarauja byloje esančiai medžiagai, teismo posėdžio metu apklaustų liudytojų parodymams. Be to, bylos metu buvo pateiktos atšviestų dokumentų fotokopijos, iš kurių dauguma atitinka originalą. Minėtieji dokumentai žemesniesiems teismams nekėlė abejonių, todėl laikyta, kad įrodymų vertinimo taisyklės nebuvo pažeistos⁴. Iš pateiktos situacijos aišku, kad ieškovės, kaip suinteresuoto asmens, teiginiai buvo vertinti kritiškai, dėl galimo neobjektyvumo, o liudytojų parodymais

¹ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-117/2000 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=17924> prisijungimo laikas 2005 10 06.

² Byloje, sprendžiant ginčą tarp ieškovės - Virginiųjos Šakinienės - ir atsakovo - UAB „Tyluma“ - dėl gražinimo į darbą ir apmokėjimo už priverstinę pravaikštą, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, kad žemesnieji teismai, sprenddami ginčą, pažeidė įrodymų vertinimo taisykles, kadangi, nustatydami faktą, jog atsakovė neišlaikė išbandymo, vadovavosi vien tiktais atsakovo atstovo paaiškinimais ir atsakovo prašymu apklaustų liudytojų parodymais. Ieškovės prašymu apklausti liudytojai buvo vertinti kritiškai. Buvo pažymėta, jog ir atsakovo, ir ieškovės pusėje apklaustų liudytojų parodymai negali būti vertinami kaip absoliučiai tikri, nes visi liudytojai minėtoje byloje vienokiu ar kitokiu būdu susiję su šalimis, o atsakovo teiginys nepagrįstas kitais įrodymais, kurių objektyvumu teismas neabejojo. Dėl šios priežasties atsakovo teiginiai laikyti neįrodytais.

LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K 7-5/1999 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=17227> prisijungimo laikas 2005 10 06.

³ Byloje pagal ieškovo Venanto Ričardo Dambrausko ieškinį atsakovei Misevičienei, ieškovas kasaciniame skunde teigė, jog teismai pažeidė įrodymų vertinimo taisykles, nes byloje buvusį raštą Nr. 2590 vertino kaip neginčijamą įrodymą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, atmesdamas minėtą kasacinio skundo argumentą kaip nepagrįstą, nurodė, kad byloje buvo vertinti visi įrodymai, nė vienam iš jų neteikiant pirmenybės: buvo atsižvelgta ir į žemės sklypo planus, ir į liudytojų parodymus. Žinoma, buvo svarstomas ir kiekvieno iš byloje pateiktų įrodymų pagrįstumas, išsamumas, patikimumas, todėl buvo atkreiptas dėmesys į faktinės medžiagos gavimo būdą bei jos tikslumą lyginant rašte Nr. 2590 esančią informaciją ir liudytojo B. Girdausko parodymus su žemės sklypo plane užfiksuota bendrasavininkų žemės sklypus skiriančia riba.

LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-270/2001 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=11257> prisijungimo laikas 2005 10 06.

⁴ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-35/2000 m.

<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=18366> prisijungimo laikas 2005 10 06.

pasitikėta, nes jie patvirtino dokumentų fotokopijose pateiktus teiginius ir jiems neprieštaravo. Taigi matome, jog teismas tinkamai taiko įstatymų nuostatas ir vadovaujasi vienas kitam neprieštaraujančiais įrodymais, atmesdamas kaip nepagrįstus tuos įrodymus, kurie yra subjektyvūs.

Apibendrinant Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuluotas taisykles, manytume, jog galima daryti išvadą, kad kiekvienu atveju, nagrinėjant ginčą, yra privaloma vadovautis CPK 185 straipsnyje suformuluota taisykle, jog teismas turi vertinti visus byloje esančius įrodymus, neišskiriant nė vieno iš jų. Ši taisyklė tarsi suponuoja mintį, kad visi įrodymai, taip pat ir rašytiniai įrodymai, tarpusavyje yra lygūs, turi vienodą įtaką bylos baigčiai, tačiau iš šios taisyklės galime rasti dvi išimtis. Pirmąją mums nurodo CPK 185 straipsnio 2 dalis, o antrąją - teismų praktika. CPK 185 straipsnio 2 dalyje teigiama, jog tik CPK nurodyti įrodymai turi teismui iš anksto nustatytą galią. Tokiais įrodymais laikytini oficialieji rašytiniai įrodymai bei eksperto išvada ir apžiūros protokolas kai kurių kategorijų bylose. *Prima facie* įrodomąją galią turintys įrodymai yra ypatingi tuo, kad juos sudaro, patvirtina specialius įgaliojimus, žinias bei valstybės pasitikėjimą turintys asmenys, todėl jų negalima nugincyti liudytojų parodymais¹.

Iš analizuotos teismų praktikos galima daryti išvadą, kad pirmenybė yra teikiama tiksliais, išsamiais, objektyviems, patikimiems įrodymams. Būtent tokiais įrodymais ir turime laikyti rašytinius įrodymus. Tokią išvadą galima daryti todėl, kad neretai, sprendžiant ginčą, pasitaiko, jog šalių, trečiųjų asmenų paaiškinimai, liudytojų parodymai būna priešaringi, neišsamūs, todėl ir nekelia teismui pasitikėjimo. Tai paaiškinama tuo, kad šalys ir tretieji asmenys yra tiesiogiai, o liudytojai dažniausiai netiesiogiai suinteresuoti bylos baigtimi, todėl, siekdami palankesnio teismo sprendimo, gali tam tikras aplinkybes iškraipyti. Būtent dėl minėtos priežasties teismas kritiškai vertina šalių ir trečiųjų asmenų paaiškinimus bei liudytojų parodymus, išskyrus tuos atvejus, kai liudytojų parodymai atitinka kitus byloje esančius įrodymus.

Rašytinius įrodymus dažniausiai pateikia nesuinteresuoti bylos baigtimi asmenys, todėl tikimybė, kad šiuose įrodymuose bus iškraipytos bylai reikšmingos aplinkybės yra kur kas mažesnė. Tai daro rašytinius įrodymus kur kas patikimesniais, ir tikslesniais ir, be abejo, objektyvesniais. Žinoma, tai nėra taisyklė, nes praktikoje pasitaiko atvejų, kai ir rašytiniai įrodymai suklastojami, taisomi, iškraipomi ar pan.

¹ Mikelėnas V. Civilinio procesas. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 2003, p-483.

V. IŠVADOS

1. Rašytiniai įrodymai yra viena iš teisinių priemonių, naudojamų ginčo ir ypatingojoje teisenoje, padedančių teismui bylos nagrinėjimo metu kuo objektyviau atkurti praeitį bei priimti teisėtą bei pagrįstą sprendimą ir įgyvendinti teisingumą.

2. Nors apibūdinant rašytinius įrodymus CPK, sąvokoje yra akcentuojama, kad rašytiniai įrodymai yra dokumentai arba dalykinio, arba asmeninio susirašinėjimo medžiaga, tačiau rašytinių įrodymų negalima tapatinti *tik* su dokumentais ar kitokia, susirašinėjant popieriuje užfiksuota medžiaga, nes dokumentai ar susirašinėjimo medžiaga yra tik viena iš rašytinių įrodymų rūšių.

3. Rašytinius įrodymus siūloma apibrėžti kaip bet kokius materialaus pasaulio objektus, kuriuose yra vienokiu ar kitokiu būdu užfiksuota informacija, kuri turi reikšmės bylai bei gali būti perskaityta žmogaus arba mašinos ir kurios turinys nepriklauso nuo jos autoriaus procesinės padėties.

4. Rašytinių įrodymų skirstymas į tam tikras rūšis atskleidžia, kokia yra būdų, medžiagų - kurių pagalba galima užfiksuoti rašytinius įrodymus - įvairovė. Be to, rašytinių įrodymų klasifikavimas įgalina tam tikrą įrodinėjimo priemonę priskirti tinkamai įrodinėjimo priemonių rūšiai ir taikyti jai tinkamą teisinį režimą. Be to, tinkamų teisinių normų parinkimas yra teisingo, operatyvaus, užtikrinančio žmogaus teises proceso garantija.

5. Oficialiųjų rašytinių įrodymų sąvoka naujajame CPK buvo įtvirtinta siekiant įgyvendinti proceso koncentruotumo, operatyvumo principus, skatinti kuo greitesnį bylos išnagrinėjimą. Nustatytas subjektų ratas, įgalintas išduoti *prima facie* galią turinčius įrodymus, rodo, jog valstybė pasitiki savo institucijų darbu ir jų pagalba siekia užtikrinti kuo efektyvesnę žmogaus teisių apsaugą.

6. Įstatymas, nustatydamas reikalavimus, kuriuos atitinkantys rašytiniai įrodymai yra laikomi *prima facie* įrodymais, siekia sukurti apsauginį mechanizmą, užtikrinantį, kad proceso metu nebus vadovaujama suklastotais, netikrais dokumentais, taip pat, kad nebus menkinamas valstybės institucijų, išduodančių oficialiuosius rašytinius dokumentus, autoritetas.

7. Nors CPK to tiesiogiai ir neįtvirtinta, bet galima pastebėti, jog privatūs rašytiniai įrodymai laikomi objektyvesniais, patikimesniais negu šalių ir trečiųjų asmenų ir šalių paaiškinimai ir liudytojų parodymai. Kai eksperto išvada ir apžiūros protokolas neturi *prima facie* įrodomosios galios, jie prilyginami privatiems rašytiniams įrodymams.

8. Atsižvelgiant į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką ir į CPK nuostatas galima teigti, jog faktas, kad įrodymai turi trūkumų, automatiškai nereiškia, kad jie negali

patvirtinti arba paneigti bylai reikšmingų aplinkybių. Ar įrodymai su trūkumais turės įrodomąją galią, ar ne – kiekvienu atveju sprendžia teismas, vadovaudamasis įrodymų vertinimo taisyklėmis.

9. Apibendrinant Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuluotas taisykles, galima daryti išvadą, kad kiekvienu atveju, nagrinėjant ginčą, yra privaloma vadovautis taisykle, jog teismas turi vertinti visus byloje esančius įrodymus, neišskiriant nė vieno iš jų. Ši taisyklė tarsi suponuoja mintį, kad visi įrodymai, taip pat ir rašytiniai įrodymai, tarpusavyje yra lygūs, turi vienodą įtaką bylos baigčiai, tačiau iš šios taisyklės galime rasti dvi išimtis. Pirmąją mums nurodo CPK 185 straipsnio 2 dalis, o antrąją - teismų praktika. CPK 185 straipsnio 2 dalyje teigiama, jog tik CPK nurodyti įrodymai turi teismui iš anksto nustatytą galią. Tokiais įrodymais laikytini oficialieji rašytiniai įrodymai bei eksperto išvada ir apžiūros protokolas kai kurių kategorijų bylose. Iš analizuotos teismų praktikos galima daryti išvadą, kad pirmenybė yra teikiama tiksliais, išsamiais, objektyviems, patikimiems įrodymams. Būtent tokiais įrodymais ir turime laikyti rašytinius įrodymus.

10. Režiumuojant galima pasakyti, kad rašytiniai įrodymai yra bet kokie materialaus pasaulio objektai, kuriuose bylai reikšminga informacija gali būti įtvirtinta įvairiais būdais. Nors CPK 185 straipsnio 2 dalyje nurodyta, jog visi įrodymai teismui turi vienodą galią (išskyrus *prima facie* galią turinčius įrodymus), tačiau, išanalizavus teismų praktiką, galima daryti išvadą, kad rašytiniai įrodymai teismų praktikoje užima ypatingą vietą kaip išskirtinė savo objektyvumu įrodinėjimo priemonė.

VI. SANTRAUKA

RAŠYTINIAI ĮRODYMAI: REIKŠMĖ TEISMŲ PRAKTIKOJE

Šiame darbe nagrinėjami rašytiniai įrodymai bei jų įtaka teismų praktikai. Darbe pateikiama autorės siūloma rašytinių įrodymų sąvoka, kuri praplečia CPK pateikiamą rašytinių įrodymų apibrėžimą, o tai, autorės nuomone, įgalina geriau atskirti šią įrodymų rūšį nuo kitų įrodymų ir jai taikyti tinkamą teisinį režimą. Darbe akcentuojama, jog rašytiniai įrodymai yra *netik* dokumentai ar kitokia susirašinėjimo medžiaga, bet ir įvairūs materialaus pasaulio daiktai, kuriuose užfiksuota bylai svarbi informacija. Toliau pateikiama rašytinių įrodymų klasifikacija, kuri patvirtina minėtą teiginį – jog įrodymai gali būti įtvirtinti įvairiuose materialaus pasaulio objektuose įvairiais būdais ir leidžia rašytinių įrodymų nepriskirti kitoms įrodymų rūšims bei taikyti būtent rašytiniams įrodymams skirtas teisės normas. Išskirtinis dėmesys skiriamas oficialiesiems rašytiniams įrodymams, kurie yra labai svarbūs teismų praktikai, kadangi turi padidintą įrodomąją galią ir negali būti nuginčyti liudytojų parodymais su tam tikromis išimtimis. Darbe taip pat atskleidžiami rašytinių įrodymų ypatumai juos lyginant su kitomis įrodymų rūšimis. Atliekant lyginamąją analizę išryškunami rašytinių įrodymų privalumai, jų įrodomosios galios laipsnis bei skirtumai nuo kitų įrodymų, nauda civiliniame procese. Išanalizavus rašytinių įrodymų bei kitų įrodymų rūšių panašumus ir skirtumus bei atskiroms įrodymų rūšims keliamus reikalavimus, nustatoma rašytinių įrodymų reikšmė teismų praktikai.

VII. SUMMARY

DOCUMENTAL EVIDENCE: IT'S IMPORTANCE TO COURT PRACTICE

The theme of this work is documental evidence and their influence on the practice of the courts. The author's suggested concept of the documental evidence is given in the work. This notion widens the one given in The Civil procedural code and helps to find the difference between documental evidence and other kinds of evidence. It is accentuated that documental evidence consists not only from the documents but also from various material things that contains important information for the case. The given classification of the documental evidence confirms the proposition that evidence can be expressed in various material objects in various ways. It also enables the court to put properly in practice legal norms that regulate documental evidence. The exceptional attention is payed to official documental evidence that is very important for the court practice because it has a *prima facie* power and can not be denied by the evidence of witnesses' (with some exceptions). The work also discloses the peculiarities of the documental evidence when the documental evidence is compared with other kinds of evidence. The comparative analysis of the evience shows the qualities of the documental evidence and the difference between documental evidence and other sorts of evidence. The meaning of the documental evidence to the court practice is established due to the analysis of the qualities and peculiarities of the documental evidence.

VIII. LITERATŪROS SĄRAŠAS

NORMINĖ LITERATŪRA:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija //Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.
3. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
5. Tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvencija// Valstybės žinios,2001, Nr. 99-3515.
6. Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 53-2042;
7. Lietuvos Respublikos buhalterinės apskaitos įstatymas// Valstybės žinios,2001, Nr. 99-3515.
8. Lietuvos Respublikos notariato įstatymas // Valstybės žinios. 1992, Nr. 28-810.
9. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas // Valstybės žinios. 1994, Nr. 55-1049.
10. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 112-4969.

TEISMŲ PRAKTIKA:

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teismų praktikos apibendrinimai civilinėse bylose. p- 122.
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas Nr. 51 „Dėl Civilinio proceso Kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje“
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=28523> prisijungimo laikas 2004 11 25.
3. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-694/1999 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=17437> prisijungimo laikas 2004 10 06.
4. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 542/2002 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=10198> prisijungimo laikas 2004 10 06.

5. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 513/2001 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=11511> prisijungimo laikas 2004 10 06.
6. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 35/1999 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=17026> prisijungimo laikas 2004 10 06.
7. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 1053/2002 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=9203> prisijungimo laikas 2004 10 06.
8. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 367/2005 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=24492> prisijungimo laikas 2004 10 06.
9. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 629/2000 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=18668> prisijungimo laikas 2004 10 06.
10. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 970/2003 m iš tinklapio
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=24623> prisijungimo laikas 2004 10 06.
11. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 513/2001 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=11511> prisijungimo laikas 2004 10 06.
12. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 658/2003 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=8993> prisijungimo laikas 2004 10 06.
13. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 601/2003 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=8937> prisijungimo laikas 2004 10 06.
14. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 19/1999 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=16862> prisijungimo laikas 2004 10 06.
15. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K- 31 1996 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=16013> prisijungimo laikas 2004 10 06.
16. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1149/2003 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=24360> prisijungimo laikas 2004 10 06.
17. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2005 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=27995> prisijungimo laikas 2004 10 06.
18. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-8/2005 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=27691> prisijungimo laikas 2004 10 06.
19. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2005 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=28402> prisijungimo laikas 2004 10 06.
20. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-25/2001 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=11237> prisijungimo laikas 2004 10 06.
21. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2005 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=27995> prisijungimo laikas 2004 10 06.
22. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-122/2001 m.

- <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=10953> prisijungimo laikas 2004 10 06.
23. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-924/2000 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=18982> prisijungimo laikas 2004 10 06.
24. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2005 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=27995> prisijungimo laikas 2004 10 06.
25. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2005 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=27345> prisijungimo laikas 2004 10 06.
26. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2002 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=10226> prisijungimo laikas 2004 10 06.
27. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2005 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=28402> prisijungimo laikas 2004 10 06.
28. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-601/2003 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=8937> prisijungimo laikas 2004 10 06.
29. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-117/2000 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=17924> prisijungimo laikas 2004 10 06.
30. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K 7-5/1999 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=17227> prisijungimo laikas 2004 10 06.
31. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-270/2001 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=11257> prisijungimo laikas 2004 10 06.
32. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-35/2000 m.
<http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=18366> prisijungimo laikas 2004 10 06.

SPECIALIOJI LITERATŪRA:

1. Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V. ir kt. Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2002;
2. Bubelis R., Jakimenko V. Logika. I dalis. Dvireikšmė teiginių logika, argumentacijos teorija. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004
3. Civilinės teisenos įstatymas. Red. Č. Butkys. Kaunas, D. Gurmano knygynas, 1938, p. 320- 321;

4. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Red. Keinys S., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
5. Driukas A., Jokūbauskas Č., Mikelėnas V. ir kt. Civilinio proceso kodekso komentaras. Vilnius: Justitia, 2005.
6. Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius: Justitia, 1999.
7. Mikelėnas V. Civilinio procesas. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 1997.
8. Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002.
9. Nekrošius V. Oficialūs rašytiniai įrodymai civiliniame procese // Teisė. 1999, Nr. 33(4).
10. Teisingumo ministerija/Aiškinamasis raštas/ IXP-926/ 2001 08 13/ /.
11. Valikonytė I., Lazutka S., Gudavičius E. Pirmasis Lietuvos Statutas. 1529 m. Vilnius: Vaga, 2001.
12. Vonsavičius B. Teisinė raštvedybos dokumentų galia// Jurisprudencija. 2001, Nr. 21(13).
13. Вукут М. А., Зайцев И. М. Тражданский процесс России. Москва: Юрист, 1999.
14. Fasching H. W. Kommentar zur den Zivilprozessgesetzen, III Bd., Wien, 1966. S. 896.
15. Federal evidence. West group. 2003- 2004.